

SPİNOZA'NIN AHLÂK ANLAYIŞI*

Atilla Erdemli

AHLÂK'A İLİŞKİN ÖNEMLİ SORUNLAR

Spinoza'nın Etikası bize öğeleri birbiriyle kenetlenmiş bir bütünlük sunar. Tüm güçlükler burada ele alınır ve geometrik yöntemlere göre düzenlenmiş, bir bir belirlenip, kanıtlamaları, açıklamaları verilerek pekeştirilmiş temel öğelerle kurulmuş olan sistem içinde çözümlenirler. Bu bütünlük içinde tanrı ya da doğa vardır, insan vardır, insanın bireysel ve toplumsal yaşama ile bu yaşama ilişkin taşıyıcı diyebileceğimiz önemli yanlar vardır. Bütün bu belirlemeler yalnızca biri için; insan içindir. Öyleyse niçin doğrudan insanın mutlu olabileceği yaşama biçiminin belirlenmesine değil de, ilkin tanrı ve doğayı, sonra, sonra bilgiyi, sonra duygulanımlar ve olumsuzla olumlunun anlatısına giriyor? Sağlam temellere dayanmayan yaşama tutamaklarının, davranışların ne denli görece, ne denli yetkin olmaktan uzak, geçici bu nedenle de yarardan çok zarar, mutluluktan çok acı verdiğini kendi yasamasından bilmekteydi. Ahlâk mutlak olsun istiyordu bu nedenle. Çünkü ancak o zaman insanlara ve zamana göre genel geçer bir ahlâk olurdu. Mutlak olana dayanma yolunda tekci, tekilci bir anlayışa da bağlanmaz, böyle bir anlayışa karşı çıkar. Çünkü öyle bir mutlak anlayış ilkin onun özgürlük anlayışı ile çelişir. Spinoza'nın ahlâk'a ilişkin kaygusu, insanlar hem özgür olsunlar ve hem de mutlak bir ahlâkları olsun. Bu nasıl sağlanabilirdi? Sorun yanıtını Spinoza'nu sistemi içinde kendiliğinden bulur. Şimdi bu sistemi belli başlı kavramlarıyla ve bu kavramlarda ortaya çıkan sorunlarıyla görelim.

* Bu yazı Atilla Erdemli'nin aynı adı taşıyan ve Prof. Dr. Nermi Uygur yönetiminde hazırlanmış olduğu Doktora Tezinin IV. bölümüdür.

1. Doğa

Mutlak bir ahlâk ancak mutlak olana dayanabilir. Mutlak olan nedir? Tanrı mı, Doğa mı? Spinoza görüşünde kesinlikle yapılamıyacak ayrımlardan biridir bu. Fakat şöyle bir açıklama sorunu gerektiğince yumuşatmaktadır: «Tanrının dışında bir töz ne var olabilir ne de tasarlanabilir»¹. «Böylece tanrının herbiri kendi türünde sonsuzca yetkin olan sonsuzca öznitelikle ya da herşey olarak dile getirilecek bir özvarlık olduğunu söylüyorum»². «Buradan tüm açıklığıyla şu çıkar: tanrı biriciktir (6. tanıma göre). Şeylerin doğasında yalnızca tek bir töz vardır ve töz 10. önermeye düşüncelerde gösterdiğimiz gibi, mutlak olarak sonsuzdur. -Buradan ikinci olarak da şu çıkar : Bir yerkaplayan şey ile bir düşünen şey ya tanrı'nın öznitelikleridir ya da (1. belit uyarınca) tanrının özniteliklerinin duygulanımlarıdır»³. *Sonsuz olan tanrının sonsuzluğu onun öznitelikleri ile düşümlüdür.* «Herbiri öncesiz-sonrasız ve sonsuz özü dile getiren sonsuzca öznitelikten oluşan töz ya da tanrı zorunlu olarak vardır»⁴. *Doğa da sonsuzca özniteliği ile var olan tanrının sonsuzca özniteliklerinin herbirinden çıkan sonsuzca modus ile kurulmuştur. Bu da sonsuzca sonsuz olanı düşündürür.* «Tanrısal doğanın zorunluluğundan sonsuz biçimlere göre sonsuzca şeyin çıkması gerekir, yani; herşey sonsuz akim objesi olabilir»⁵. Şimdi «Tanrı ya da tanrının tüm öznitelikleri öncesiz-sonrasız olduklarına»⁶ göre tanrıyı da doğayı da mutlak olarak görmek yanlış olmayacaktır: İkisi de mutlakdır ve ilerde ahlâkın diğer temel kavramlarına yöneldiğimizde göstermeye çalışacağımız gibi, insan doğa ile tanrıyı, tanrıda ise doğayı kavramaktadır. Çünkü Spinoza anlayışın da tanrı herşeyin içkin nedenidir⁷.

Burada doğa kavramını en geniş sınırlarında, tüm evren olarak aldık. Çünkü tanrının sonsuzca öznitelikleri ve bunların herbirinin

1 Spinoza, *Etika*, 1. Kitap, 14. Önerme, s. 12.

2 Spinoza, *Kurze Abhandlung von Gott, dem Menschen und seinem Glück*, s. 22.

3 Spinoza, *Etika*, 1. Kitap, 14. Önermeye 1. ve 2. Vargılar, s. 12.

4 Spinoza, a.g.y., 11. Önerme, s. 8.

5 Spinoza, a.g.y., 16. Önerme, s. 17.

6 Spinoza, *Etika*, 1. Kitap, 19. Önerme, s. 21.

7 Spinoza, a.g.y., I. Kitap, 18. Önerme, s. 20.

sonsuzca modusu evreğnin sonsuzca büyük bütünlüğünden öte bir şey düşündürmez. *Tanrı sözkonusu olunca da böyle bir evrene özdeş doğadan söz etmek gerekir. Ama insan ve ahlak sözkonusu olduğunda doğamaz tüm evrenin bir köşeciğidir.* Şimdi tüm doğa bir bütünlüktür. Onun öğeleri birbirleriyle bütünleşerek bu bütünlüğü kurmuşlardır. Biraz sonra değineceğimiz gibi, bundan tüm öğelerin birbirleriyle tam bir uyum içinde evren bütünlüğü oluşturdukları düşünülmemelidir. Evren aynı zamanda çatışmaların da alanıdır. Ama «Eğer aynı ya da ayrı büyüklükte birkaç cisim başka cisimlerle birbirine geçecek ölçüde biraraya geldiyse ve bunlar aynı ya da ayrı hızla hareket ederlerken belirli bir kurala göre hızlarını birbirlerine geçiriyorlarsa, o zaman biz bunların birbirleriyle kaynaşmış olduklarını söyleriz. Bunlar bir cisim veya yapılarının bu birleşimi ile diğerlerinden ayrılan bir birey oluşturmuşlardır⁸. Bu tanım uyarınca bütünlüğü sağlar doğanın: *kendi içinde devinen, çatışma ve uyumları olan kımıl kımıl, sürekli gelişen bir doğadır bu. Doğa olarak ister evrenin bütünlüğü, ister bizim içinde yer aldığımız doğa düşünülsün, doğa böyledir.*

Bir sonlu modus olarak içinde varolduğumuz, bilebileceğimiz doğa, tanrının yalnızca iki özneliliğinden; yerkaplama ve düşünme özneliliğinin, herbirinin sonsuzca modusundan oluşmuştur. Yani, *tüm evrenin bir parçacığı olan, içinde yer aldığımız doğa da sonsuzdur, bütündür, birliktedir. Bu yaratılmış; varoluşu kendine bağlı olmayan; kendi başına bulunmayan bir doğadır (natura naturata) «Genel olarak tanrıya doğrudan bağlı ya da var edilmiş olan yaratılmış doğa ya da moduslar veya yaratıklar sözkonusu olduğunda biz yalnızca iki şeyi; maddedeki hareketi ve düşünen şeydeki anlama gücünü tanıyoruz»⁹.* Bu ikisi de özneliliklerinden çıkan sonsuz moduslardır. Bunlardan da herbiri diğerinin nedeni olarak sonsuzca gelişen sonlu moduslarla dünyamız ya da doğamız kurulacaktır. *Yaratılmış doğa, yaratıcı doğaya (natura naturans) bağlıdır. «Yaratıcı doğa denildiğinde biz bir öz varlığı anlıyoruz: Bu kendisini kendisiyle açık ve seçik olarak kavradığımız ve (buraya dek tanım-*

8 Spinoza, a.g.y., II. Kitap, Ek Bölüm Tanımı, s. 58.

9 Spinoza, *Abhandlung von Gott, dem Menschen und seinem Glück*, s. 54.

layageldiğimiz özniteliklerin tümü gibi) kendisinden başka hiçbir şeyle açık ve seçik kavrayamadığımız şey yani; tanrıdır»¹⁰.

Yaratıcı ve yaratılmış doğa birbirinden ayrı, biri diğerine aşkın olan iki ayrı dünya değildir. Tanrı her şeye içkindir, herşeyde vardır. «Tanrı yalnızca şeylerin varolmaya başlamasının nedeni değildir. Tanrı aynı zamanda şeylerin varlık içinde sürüp gitmelerinin de ya da (skolastik bir deyim kullanarak) şeylerin varlığının da nedenidir. Çünkü şeyler ister var olsunlar, ister olmasınlar biz onların özünü incelediğimizde, özlerinin ne varlığı ne de süreyi kendinde içermediğini buluyoruz. Böylece şeylerin özünde ne varlıklarının ne de sürelerinin nedeni bulunmaz, ama yalnızca tanrı; varlığın (14. önerme 1. vargısı uyarınca) yalnızca doğaya ait olan tanrıyı buluyoruz»¹¹. Bu buluş da «Tüm tek tek şeylerin yalnızca tanrının özniteliklerinin duygulanımları ya da tanrı özniteliklerinin belli ve sınırlı bir biçimde dile geldiği moduslar»¹² olmalarıyla olasıdır.

Şimdi «Tanrının varlığı onun özü gibi öncesiz-sonrasız bir hakikat»¹³ olunca, tanrının içkin olduğu şeyler de aynı biçimde hakikat olacaklar ve doğa da mutlak bir doğa olacaktır. Onda her şey belli ve belirgindir. Spinoza bu kesinliği nedensellikte açıklar ve pekeştirir. İçinde bulunduğumuz doğa mekanik bir zorunluluğu taşır. Bu zorunluluk nedeniyle ona bağlanılabilir. O kesindir, mutlak, hakikattir. Tanrı içkin olduğu için de insanın tanrısal olanı kavramasında biricik köprüdür. Bu doğadan hakikat olan bilgiler devşirilebilir. Sağlam, uygun bilgilere dayanılarak yaşanabilmir.

Spinoz böylece insan yaşamının, eylemlerimizin en sağlam temelini kurmuş olmaktadır. Bu temel üstüne artık ahlak kurulabilmir. Fakat daha önce ahlâkın taşıyıcısı olan insan ve yaşamının belirlenmesi gerekir.

10 Spinoza, a.g.y., s. 54.

11 Spinoza, *Etika*, I. Kitap, 24. Önerme Vargısı, s. 24.

12 Spinoza, a.g.y., 25. Önerme Vargısı, s. 25.

13 Spinoza, a.g.y., 20. Önerme, 1. Vargısı, s. 22.

2. İnsan ve Yaşam

Bir zorunlu bağlam olan doğada insan iki öznelikten gelen iki yanıyla belirlidir: Yerkaplayan, hareket ve dinginlik yasalarına bağlı olan beden ile düşünen ve anlama gücünün etkinliği bulunan ruh.» İnsanın özü tanrının özneliklerinin belirli biçimlenmelerinden oluşmuştur»¹⁴. Böylece Descartes'ın ele aldığı ama tam olarak üstesinden gelemediği bir sorun Spinoza tarafından da ele alınır ve tutarlı bir biçimde yanıtlanıp, çözüme kavuşturulur. Bu ruh ve beden birlikteliği sorunudur. İnsan beden ve ruhtan oluşmuştur. Beden ve ruh iki ayrı tözdür. Bu iki töz nasıl birleşir, uyumlu bir bütünlük oluşturur.

Spinoza'ya göre «İnsan ruhunun etkin varlığını kuran ilk şey, etkince var olan bir tek şeyin idesinden başka bir şey değildir. - İnsanın özü (önceki önermenin varlığına göre) tanrı özneliklerinin belirli moduslarından oluşur, yani; (*Etika*, II. Kitap, 2. Belit uyarınca) düşünmenin moduslarından oluşur. İde ise doğası gereği (*Etika* III. Kitap, 3. Belit uyarınca) bütün bu moduslardan önce gelmektedir. İde verildiği zaman (aynı belite göre) diğer modusların hepsi (İde doğası gereği bu moduslardan önce gelir) aynı bireyde ortaya çıkmak zorundadır. Buna göre insan ruhunun varlığını oluşturan ide ilk olandır. Fakat bu var olmayan birşeyin idesi değildir. *Etika* II/8. Önerme varlığı uyarınca) İdenin kendi başına var olduğundan söz edilemez; değilse ide gerçekte var olan bir şeyin idesi olacaktır, ama sonsuz bir şeyin idesi olmayacaktır, çünkü bir sonsuz şey (*Etika* 1/21 ve 22. önermelere göre) süreklince zorunlulukla var olmak zorundadır ki, bu da (*Etika*, I. Belit uyarınca) saçmadır. Öyle ise *insan ruhunun gerçek ve etkin varlığını kuran ilk şey, gerçekte var olan bir tek şeyin idesidir»*¹⁵. *Ruhun varlığı böyle belirlendikten sonra beden ele alınır.* «İnsan ruhunu oluşturan idenin objesinde olupbiten herşeyi insan ruhu algılamak zorundadır veya insan ruhunda onunla ilgili bir ide zorunlu olarak bulunur, yani; *insan ruhunu oluşturan idenin objesi bir beden olduğunda, bu bedende aynı zamanda ruh tarafından algılanmayan hiçbir şey olupbitmez»*¹⁶.

14 Spinoza, *Etika*, II. Kitap, 10. Önerme varlığı, s. 51.

15 Spinoza, a.g.y., 11. Önerme ve Kanıtlanması, s. 53.

16 Spinoza, *Etika*, II. Kitap, 12. Önerme, s. 54.

Ruh ve bedenın bağlılığı kurulurken, bedenın belirlenmesi yeniden pekeştirilir. «İnsan ruhunu kuran idenin objesi bedendir ya da yer kaplamanın belirli, etkince var olan bir modusudur ve başkaca birşey değildir. - Eğer beden insan ruhunun objesi olmasaydı (*Etika* II/9. önerme vargısı uyarınca) ruhumuzu oluşturması bakımından tanrıda bedenın duygulanımlarıyla ilgili ideler olmayacaktı. Ama bu ideler bir başka şeyin ruhunu oluşturması bakımından tanrıda bulunacaklardı, yani; (*Etika* II/11. önerme vargısına göre) bedenın duygulanımlarıyla ilgili idelere dahiliz. Böylece insan ruhunu kuran idenin objesi bedendir veya (*Etika*, II/4. Belit uyarınca) etkin olarak var olan bedendir. Eğer ruhun dışında başkaca bir objesi olsaydı, burada zorunlulukla (*Etika*, II/11. önermeye göre) ruhumuzla herhangi bir etkinin idesinin ortaya çıkması gerekirdi, çünkü (*Etika*, 1/36 önermeye göre) herhangi bir etkiden çıkmayan hiçbirşey varolamaz. Şimdi öyleyse (*Etika*, II/5. belit uyarınca) böyle bir ide yoktur; ruhumuzun objesi var olan bedendir ve başka birşey değildir. a.g.b. - *Buradan insanın ruh ve bedenden oluştuğu ve insan bedeninin, bizim kendisini duyduğumuz gibi var olduğu sonucu çıkar*»¹⁷.

Beden tüm madde dünyasıyla bağıntılıdır. Bu nedenle bütünde geçerli olan bedende de geçerli olacaktır. Madde dünyasına hareket ve dınginlik ile belirlenmiş olan mekanik yasalar egemendirler. Cisimler hareketlerinde hızlarına göre birbirlerinden ayrılır ama, hızları ve yönleri bakımından da birbirleriyle bağdaşabilirler, cisimlerin birbirlerini etkilemeleri de bu bağlamda olmaktadır. Cisimler birbirlerini hareket ettirirler, birbirlerinin hareketlerini kesip, dınginleştirirler, hareketlerinin yönünü değiştirirler ya da hareketleriyle bütünleşirler. Hareketsiz bir cismin yeniden hareket edebilmesi için, bir başka cismin ona etkimesi, onu hareket ettirmesi gerekmektedir; bir cismin bir durumdan bir başka duruma geçmesi dışsal bir nedenden ötürü olacaktır. Cisim eğer pek çok cismin biraraya gelmesiyle oluşmuş bir birleşik cisim ise, bütün içinde yer alan her tek, kendi bireyselliğini, yani; kendi hareketini sürdürür. Bu da cismin bütünlüğünü ya da doğasını oluşturur. Bütün bir birey olarak ortaya çıkar. Bu bireyler de birbirleriyle etkileşimdedirler ve daha yüksek bir bütün ya da birey oluştururlar. «Böylece buradan birleşik

17 Spinoza, a.g.y., II. Kitap, 13. Önerme, Kanıt ve Vargısı, s. 54-55.

bir bireyin değişik biçimlerde uygulanabileceğini ve buna karşın kendi doğasını koruyabileceğini görüyoruz. Fakat biz buraya dek hep, yalnızca hareket ve dinginliğe, hızlılık ve yavaşlığa göre birbirinden ayrılan, yani; yalın cisimlerin biraraya gelmesinden oluşan bir birey kavramından sözettik. Eğer şimdi değişik doğadaki bir çok bireyin biraraya gelmesiyle oluşan daha ayrı bir bireyi gözönüne getirirsek, onun da pek çok ve tümüyle değişik biçimlerde uygulandığını ve buna karşın doğasını koruduğunu göreceğiz. Çünkü onun her bir parçası birçok cisimden oluştuğu için, buna göre (önceki ek önerme uyarınca) her parça doğasmda herhangi bir değişim olmaksızın kimi zaman yavaş, kimi zaman hızlı hareket edecek ve sonunda hareketleri diğer parçalara bazen hızlı bazen de yavaş iletilecektir. Bu ikinci türdeki bireylerin bir araya gelmelerinden oluşan bireylere ilişkin üçüncü tür kavramını oluşturduğumuzda onun da pek çok başka biçimlerde uygulanacağını ve biçiminde herhangi bir değişme olmayacağını göreceğiz. Eğer bunu sonsuza dek sürdürürsek şunu kolayca kavrayacağız: *Doğa tümüyle bir bireydir, onun parçaları olan tüm cisimlerin hepsi, bütün olarak bu birey herhangi bir değişime girmeden hareket etmektedirler*¹⁸.

İnsan bedeni bir bütün birey olan doğada, onu oluşturan birleşik bireylerden biridir. Beden ruhla birlikte olduğuna göre ruh da birleşik olacaktır. «İnsan varlığının biçimsel varlığını kuran ide yalın değil, pek çok idenin birleşmesinden oluşmuştur»¹⁹. Ruhun bedenle etkileşimi de bu yolda sağlanır ve insan ruh ve beden olarak bir bütün halinde ortaya çıkar. Fakat insan da bir bütünün parçasıdır. O bütün içinde, bütünü oluşturan diğer öğelerle etkileşim içindedir. İnsan varlığını sürdürebilmek için nedenselliğe dayalı zorunluluğun egemen olduğu dış dünyayı da tanımak, bilmek zorundadır. Dış dünya ile doğru bilgilere dayanan bağlılıkların kurulması insan yaşamının önemli yanlarından birini oluşturur. Yaşamaya tutunabilmek, varlığını sürdürebilmek için gereklidir bu. «Herşey varlığını sürdürebilmek için tüm gücüyle çabalar»²⁰. Varlığını sürdürme, yaşamada var olma var olanların özü gereğidir. Çünkü «Herşey yalnızca bir dış neden tarafından yok edilebilir»²¹. Buradan mutlaka

18 Spinoza, *Etika*, II. Bölüm, 7. Ek önermeye düşünceler, s. 60.

19 Spinoza, a.g.y., 15. Önerme, s. 61.

20 Spinoza, a.g.y., III. Bölüm, 6. Önerme, s. 107.

21 Spinoza, a.g.y., III. Bölüm, 4. Önerme, s. 107.

insan dışındaki her şeyin onu yoketmeye yönelik olduğu sonucu çıkmaz. Şeylerin birbirlerine karşıt olduklarında, birbirlerine ters etkide bulunmalarını, dolayısıyla de zarar vermelerini sağlayacaktır. «Şeyler karşıt yapıda bulunmaları bakımından yani; bir ve aynı öznedede olmamalarına göre birbirlerini ortadan kaldıracırlar»²². Aynı öznedede olmak, aynı bütünlükte olmaktır ki, bunun dışında çatışmalar sözkonusudur. Spinoza, Hobbes'un etkisiyle insanı her tek tek var olan gibi bir çatışmalar ortamına koymaktadır. Yaşamak, bu çatışmalar karşısında güçlü olmaktır. Her varolan özü gereği varolma çabasını sürdürür. Çünkü «herşeyin varlığında bulunan ve onu sürdürmeye uğraşan çaba, şeyin gerçek özünden başka bir şey değildir»²³. Yaşamak uğraş vermektir. Yaşama varlığını sürdürme ve kendini gerçekleştirme, kendini ortaya koyma kavgasıdır. Yaşama, insan bütüne katıldığı zaman boş bir uğraş olmaktan çıkar, insana mutluluk veren, sevinç veren, yetkinleştiren bir etkinlik olur.

3. Tutkular

İnsanın en kaçınılmaz gereksinmelerindendir mutluluk. Fakat insan onu çok kez olmadığı ya da varmış gibi görüldüğü yerde arar. Onun bulunduğu yerde tutkular, edilginlikler, yalınkat istekler, sıradan gereksinmeler, boş çekişmeler, hırslar, kötülükler, yanlış düşüncülerin ardından varılan dayanaksız tasarımlar, korkular, hıncılar ve benzerleri bulunmaz. İnsan belki bu olumsuz çizgide belirlediklerimizin bazıları veya pekçoğu ile haz duyabilir, sevinçlere kapılabilir. Spinoza bu tür duygulanımların da haz verdiğini yadsımaz. Spinoza'nın yadsıdığı bunlara biçilen değerdir. Bu tür sevinçler ardlarından gidilecek denli değerli değildirler. Daha önemlisi, değerlisi, esaslısı varken neden daha değersiz ve gelici-geçici, olanın ardına takılınsın? Ne var ki, insanların çoğu bu yolda : Gelici-geçici, görelî olanla yetiniliyor. Böyle olduğu için ahlâkın işlevi de burada başlıyor. İnsanlara doğru ve değerli olanı göstermek; hem doğru olanı ve hem de yanlış olanı göstermek. Çünkü ancak böylece doğru olan daha iyi anlaşılabilir.

22 Spinoza, a.g.y., III. Bölüm, 5. Önerme, s. 107.

23 Spinoza, *Etika*, III. 7. Önerme, s. 8.

Tutkular nelerdir?

«Tutkuyu sevinç ve keder duygulanımlarıyla açıklıyoruz. Sevinç denilince ruhu daha büyük bir yetkinliğe, keder denilince de ruhu daha aşağı bir yetkinliğe götüren duygulanımı»²⁴. Tutku Spinoza'ya göre bir duygulanımdır, ama içeriği ve etkisi bakımından birbirinden tümüyle ayrı iki yönde gelişecek bir duygulanım. *Duygulanım olması bakımından da tutkular insan için kaçınılmazdır.* «Eğer insan ruhu kendi başına ve kendisi için yaşayıp, diğer şeylerden bağımsız olsaydı, tutkular yalnızca birtakım rastlantısal sıkıntılar olurlardı. Fakat insanın ruhu demin belirlediğimiz gibi, bağımsız değildir; çünkü o bir töz değil, bir modustur, nedenler zincirinde bir halkadır, doğanın bir parçasıdır, başka şeylerin etkisine uğrayan, onların etkisinde kalandır, yani; o zorunlulukla edilgendir. Tutkular bu nedenle insan olmanın doğal sonucudurlar»²⁵.

Spinoza tüm tutkuları üç temel tutkuya dayatır : Sevinç, keder ve arzu. Etikamın III. kitabında, olabildiğince teklere inerek, temel tutkuların türeyen diğerlerini açıklar. Bu tek tek tutkuların oluşan çokluk şöyledir : «*Arzu'nun Türleri : Özlem, yarışma çabası (rekabet), minnettarlık, yardımseverlik, hiddet, intikam hırsı, gaddarlık, korku, yüreklilik, çekingenlik, şaşkınlık, alçakgönüllülük, ikbalperestlik, zevkdüşkünlüğü, oburluk, şehvet, hasislik.*

Dış nedenlerin etkisiyle ortaya çıkan sevinçler : Sevgi, sempati, özverili olma, iltifat, abartma, umudetme, güven, beklenmeyen iyi bir şeyin ortaya çıkışıyla sevinme.

Dış nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan kederler : Kin, anti-pati, alay etme, aşağı görme, kıskançlık, korku, umutsuzluk, umud edilen bir şeyin gerçekleşmemesinden duyulan acı, merhamet.

Nedeni kendimizde bulunan sevinç ve kederler : İçhuzuru, çökünlük ya da pişmanlık, gurur (kibir) ve çekingenlik (kendine güvenin aşırı derecede azlığı) onur, utanma»²⁶.

Tutkuların insanı kaçınılmazcasına etkilemeleri, insanın da kendisini onlara bırakmasını gerektirmez. Akil, anlayış güçlü ve

24 Spinoza, *Etika*, III, 11. Önermeye düşünceler, s. 110.

25 Kuno Fischer, *Spinozas Leben, Werke und Lehre*, s. 436.

26 Kuno Fischer, *Spinozas Leben, Werke und Lehre*, s. 456.

bildiklerine göre de eyleyen bir modus olarak insan, kendi davranışlarını yönlendirebilir, eylemine uygun bir duygulanıma girebilir. Ahlâk olayı da insanı böyle bir yaşama seçeneğinin bulunmasıyla olanak kazanır. Böyle bir yaşama içinde insan giderek varlığına zararlı duygulanımlardan, tutkularından uzaklaşır. Bilerek eyleme ile tutkuya kapılmanın ayrılığım Spinoza «tanrı, insan ve insanın mutluluğu üstüne inceleme»²⁷ adlı yapıtında, tutkunun kökeninin kuruntu, ham hayal türünden gerçeğe bağlantısı olmayan düşsel şeylere dayandığını belirleyerek gösterir. Bu nedenle de «bir tutku olan duygulanımın açık ve seçik düşüncesine (idesine) ulaşılır, ulaşılmaz o tutku olmaktan çıkar»²⁸.

Tutkuların böyle olumsuz duygulanımlar oldukları bilinmesine karşın onlardan tümüyle uzak durmak olası mıdır?

Ruhumuz bazen etkindir, bazen de edilgin. Ruhumuz upuygun idelere sahip olduğunda zorunlulukla etkindir. Ruhumuzun ideleri upuygun olmadığı zaman edilginiz. - Buradan şu sonuca varılır: *Ruh ne denli tutkuların tutsağı oldaysa, o denli upuygun olmayan ideleri vardır. Buna karşın ruh ne denli etkinse, o denli upuygun ideleri bulunmaktadır»²⁹. Ruhun tutkulara kapılmaması onun upuygun ideleriyle olasıdır. Spinoza anlayışına göre etkinlik, ancak ruhun upuygun ideleriyle olasıdır. Etkin olan ruh da bedenini olumlu yolda etkiler. Çünkü «insan ruhu pek çok şeyi kavrama gücüne sahiptir ve bu güç ne denli büyükse, kendi bedenine o denli çok biçimde etkide bulunabilir»³⁰. Aynı bir deyişle «bir duygulanım ne denli bizim yetkemizde ve ne denli bir onu bilip tanıyorsak, ruh ondan o denli az etkilenir»³¹. Ruhun edilginliği, yani tutkulara kapılması da beden nedeniyle olur. Çünkü, «ruh tutkulara ait olan duygulanımlara yalnızca bedenin sürecinde bağlıdır»³².*

Kavrama ve anlama ruha ilişkindir. Ruh hem kendi bedenini, hem bu bedenin dış cisimlerden duygulanışlarının kavrar. Böylece

27 Spinoza, *Kurze Abhandlung von Gott, dem Menschen und seinem Glück*. II/1. 2. ve 3. Bölümler, s. 60, 66.

28 Spinoza, *Etika*, V, 3. Önerme, s. 248.

29 Spinoza, *Etika*, III, 1. Önerme vargısı.

30 Spinoza, *Etika*, II, 14. Önerme.

31 Spinoza, *Etika*, V, 3. Önerme vargısı, s. 248.

32 Spinoza, a.g.y., 34. Önerme, s. 268.

bedeni aracılığı ile dış dünyaya ilişkin ideleri olur ruhun. Bu ideler bedenın dış dünyadan duygulanımına göre oluştukları için, dış dünya ile ilgili, ama bedene bağılı, bedenın duygulanımıyla oluşmuş idelerdir. *Bunlar upuygun olduklarında, yani; objelerini açık ve seçik dile getirdiklerinde ruh etkindir.* «Kendisiyle açık ve seçik kavram oluşturamadığımız hiçbir beden duygulanımı yoktur. - Buradan şu yargıya varırız : Kendisiyle ilgili açık ve seçik herhangi bir kavram oluşturamadığımız hiçbir duygulanım yoktur. Çünkü bir duygulanım (Duygulanımların genel tanımına göre) bedenın bir duygulanımına ilişkin düşüncedir ve bu nedenle kendinde açık-seçik herhangi bir kavramı içermek zorundadır»³³. *Ruhta böylece oluşan açık-seçik idelerle ruh bedeni de etkiler ve eylemlerimiz upuygun idelere, yani; hakikate göre gerçekleşir.* Hakikate göre eylemeye, upuygun bilgilerle eylemeye bir kez başlayınca bu hep sürüp gitmez. Gerçi «Ruh şeyleri zorunlu olarak bildiği zaman duygulanımlar üstünde büyük gücü olur ya da onlardan daha az etkilenir»³⁴ ama yine de insanın sürekli olarak tutkulara dikkat etmesi, onlara kapılmamaya özen göstermesi gerekmektedir». İstemeye haklı olduğumuz tüm isteklerimiz şu üç şeye geri götürülebilir : Şeyleri ilk nedenleriyle anlamak, tutkulara egemen olmak ya da erdemlilik durumuna ulaşmak ve son olarak da sağlıklı bir bedenın olması. İlk ve ikinci amaca dolaysızca yarayan ve etkin ve en yakın neden olarak görülebilecek olan araçlar insanın kendi doğasında zaten içerilmiştir. Bunların kazanılması genellikle bizim kendi gücümüz ya da insan doğasının yasalarıyla bağıntılıdır»³⁵. *İnsanın şeyleri nedenleriyle bilmesi, tutkularına egemen olması (bu onları bir daha canlanmayacak biçimde söndürmek ya da ortadan kaldırmak anlamında değildir) ve erdemli yaşama, Spinoza felsefesinde içiçe girmiştir. Birini yaparken diğerine başvurmak, onu gerçekleştirirken de öbürüyle beraber olmak gerekir. Spinoza burada insana kendisinden başka bir dayanak göstermiyor. Her insan kendini ortaya koyacak kendi gerçekliğine göre yaşayacak güçtedir. Bu gücü kullanan insan güçlü olur ve yaşaması gerektiği gibi yaşar, değilse tutkulara tutsak, savrulup giden bir yaşamının içinde sıradan se-*

33 Spinoza, *Etika*, V, 4. Önerme ve Vargısı, s. 248.

34 Spinoza, *Etika*, V, 6. Önerme, s. 250.

35 Spinoza, *Theologisch-Politischer Traktat*, 3. Bölüm, s. 61.

vinçlerle avunur. Kişi bu durumda ne denli hoşnut olursa olsun, Spinoza'ya göre köledir.

4. Kölelik

«İnsanın duygulanımlarını yöneltme ve azaltmadaki güçsüzlüğüne kölelik diyorum»³⁶. Spinoza'nın kölelik anlayışında dışardan olma yok. Bütünüyle gözönüne getirildiğinde onun ahlak anlayışının en temel dayanakları hep içtedir, içe değgindir. Kölelikle de öyle : *İnsanın duygulanımlar karşısında kendine egemen olamaması, kendi olamaması durumudur kölelik*. Çünkü duygulanımlarına bağlı olan insan kendi özel hakkına dayanarak eylemek yerine, kadere boyun eğer. Bu durumda insan en iyiyi görse bile, çokluğun zorlamasıyla, daha kötü olanı yapmak zorunda kalır»³⁷. *Kölelik insanın kendisi olmadığı yerde ortaya çıkmaktadır*. Kendine egemen olan insan gittikçe kölelikten uzaklaşan; kendisini etkileyecek olumsuz duygulanımlar ve tutkular karşısında güçlü olabilen, güçle durabilen insandır.

İnsanlar neden kolayca köle durumuna düşerler?

İnsan her bakımdan güçlü değildir. İnsan bu nedenle herşeyin, kendi yaşamı yöresinde dönüp, dolanan da olsa herşeyin nedeni olmaz. Ayrıca dışımızda bizi etkileyen doğaya bağlı pek çok güç de vardır. «İnsan tutkulara zorunlukla bağlıdır ve o doğanın genel düzenini izler ve ona bağımlıdır, şeylerin doğasının istediği biçimde o düzene uyar»³⁸. Bunun yanında toplumdan gelen zorlamalar da vardır. Kişi burada kendini herşeyin oluruna, yaşamının akışına, dıştan gelen isteklere, genel kanılara, ortak anlayışlara, yargılara bırakmak gibi kolay bir yolu seçebilir. Bu durumda yaşamak gerçekten kolaylaşır. İnsanın dışında, onun yalnızca uymakla yetineceği bir dünya vardır. Burada ona düşen, oraya uygun yaşamasıdır. Kimileri gerçekten böyle yaşarlar. Kimileri de bu uyuma girmiş görünür ama, hırsları, huçları, kinleri, aşırı istekleri, düşmanlık-

36 Spinoza, *Etika*, IV, Önsöz, s. 171.

37 Spinoza, a.g.y., IV, Önsöz, s. 171.

38 Spinoza, *Etika*, IV, Önsöz, s. 171.

ları, kıskançlıkları, başkalarını küçük görerek, kimilerini ezerek, kimilerine zulmederek, kimilerinden korkarak, onlara övgülerde bulunup, üstün değerler biçerek, hep birşeyler yaparak sözümona yüreklilikle, sözümona iyilikseverlikle, onur kazanacakları biryerlere doğru ilerlerler. Görünüşte güçlüdürler. Ama bütün bunlardan sıyrılıp baktığımızda güçlülüklerinin güçsüzlük olduğu; gerçekte tutkularının boyunduruğunda yaşayan birer tutsak oldukları ortaya çıkar. «Spinoza sanılarının ve duygulanımlarının ardına düşen İnsanı uşak diye niteler. Yalnızca aklının yönetiminde yaşayan insanı da özgür diye adlandırır. Uşak dedikleri ne yaptığını bilmeden eyler. Yaşamada en önemli diye tanıdığı ve onun için de çok arzu ettiği şeyi yalnızca kendisi için isteyerek eyler.»³⁹ Böyle yaşayanlar da yapıp-ettiklerinden hoşnut olurlar. Yaşamalarını süsleyen kimi sevinçler vardır. Ne var ki, Spinoza anlayışına göre bu sevinçlere gerçek sevinç denilemez. Sevinç, yaşamdan duyulan hoşnutluk, ancak insanı köle kılmayan, uşaklıktan kurtaran, onun kendisi olmasına katkılı etkinlikleriyle olasıdır. Kötülükten, yanlıştan ve olumsuzdan, ne nedenli sevinç veriyor gibi olurlarsa olsunlar, yalnızca keder ve acı doğar. Bu nedenle *köle durumunda insan rahat ve hoşnut gibi olsa sa bu gerçek sevinç bağdaşmayan bir durumdur.*

Güçlülük insanın duygulanımlarına egemen olmasındaki yeterliliği idi. Böylece insan duygulanımlarını yönlendirebilmekteydi. Güçlü kişi duygulanımlarını neye göre yönlendirecektir ya da insan duygulanımlarını nasıl yönlendirmeli ki gerçekten güçlü olduğu ve kölelikten kurtulmaya başladığı anlaşılsın? Soruyu daha kısa şöyle de koymak olası: İnsan gerçekten nasıl güçlü olur?

Spinoza'nın Etika'daki temel savlarından biri de şudur: Sınırlı da olsa insanın bir gücü vardır. Bu güç iyi kullanılırsa insan özgürlüğünü kazanır. İyi, mutlu ve başkalarıyla uyumlu bir yaşama girer. Hep beslenmesi gereken bu gücün en önemli kaynağı, dayanağı akıldır. Akim egemenliğinde yaşayan insan, doğanın genel düzenine, tanrısal olana göre, yani; mutlak olana göre yaşar. Böyle bir yaşama güçlülerin yaşamasıdır.

İnsanın tutsaklığına başkaldırması kendisini ortaya koymasıyla başlar, gerçekleşir ve sürer. İnsan doğanın bir parçası, bir modus

39 Karl Jaspers, *Spinoza*, s. 72.

olarak kendisidir. Bu bağlamda «insanın gücü onun gerçek özü ile dile getirilmesi bakımından insanın gücü, tanrı'nın ya da doğa'nın, yani; doğanın özünün sonsuz gücünden bir parçadır»⁴⁰. Öyle ise *kölelikten kurtulma kişinin gücünü ortaya koyması ve geliştirmesidir. Bu ise insanın yaşamını bir yetkinleşme sürecine dönüştürür.*

5. Yetkinlik

«Genel olarak yetkinlik denilince, söylemiş olduğum gibi gerçekliği, yani; varolması ve süresini hiç hesaba katmaksızın falan tarzda bir yapıtı ortaya koyması bakımından birşeyin özünü anlayacağı»⁴¹. Şeyin özünü ortaya koyması onun etkinliğine ilişkindir. *İnsan bir sonlu modus olarak belli bir etkinliğe, dolayısıyla de belli bir yetkinliğe ulaşabilir. Yetkinlik ancak etkinlikle ve onun da bağlı olduğu güç ile olasıdır. Güçlü varlıklar yetkinleşebilirler. Bu durumda en yetkin varlık, en güçlü varlık olacaktır. «Çünkü bir başka şeyler herhangi bir ilişkide olmaksızın kendi başına gözönünde bulundurulmuş şeyin ilk gelen olduğunu ve kendinde yetkinliği içerdiğini biliyoruz. Bu yetkinlik de herşeye, o şeyin özvarlığı olarak yayılmıştır. Çünkü özvarlık ondan başka hiçbirşey olamaz»⁴². İnsanın yetkinliği de, eğer insan kendi gücünü kullanarak kendi yaşamına sahip çıkar, kendisi olan ve kendini gerçekleştiren bir yolda yürürse, ancak o zaman kendi özvarlığı ile bağımsız bir yetkinliğe ulaşabileceğini bilecektir. Değilse boş hayallerin ardına düşmüş, olanı değil olmayanı aramış olur. Oysa «Yetkinlik varlıktadır, yetersizlik ise varlığın yokluğundadır»⁴³. Spinoza yetkinliği gerçekliğe ilişkin olarak görmektedir. *Şeyin gerçekliği ise onun özvarlığında ya da özünde bulunmaktadır. Şeyin gerçekliği etkinlikte ortaya çıkar. «Herşeyin kendi varlığında sürüp gitmek için gösterdiği çaba, o şeyin etkin özü dışında bir şey gerçekleştirir; özünü gerçekleştirir»⁴⁴. Herşeyin özü doğanın genel düzenine, mutlak, öncesiz-sonrasız olana değgin-dir ve orada doğanın zorunluluğu içerilir. Bu nedenle özünü gerçek-**

40 Spinoza, *Etika*, IV, 4. Önerme Kanıtı, s. 178-179.

41 Spinoza, *Etika*, IV, Önsöz, s. 174-175.

42 Spinoza, *Briefwechsel*, 19. Mektup, s. 80.

43 Spinoza, *Briefwechsel*, 26. Mektup, s. 161.

44 Spinoza, *Etika*, III, 7. Önerme, s. 108.

leştiren, doğanın zorunluluğuna katılır. Yetkinlik bu zorunluluğa ilişkindir.

6. Erdem

«Erdem ve güç deyince aynı şeyi anlıyorum : (Etika III/7 uyarınca) insana değgin olması bakımından erdem yalnızca kendi doğasının yasalarına göre tanınabilen bazı şeyleri yapma gücüne sahip olma bakımından insanın özvarlığı ya da doğasıdır»⁴⁵.

Erdem bir etkinliktir : doğamızdaki yasallıkla genel geçer olan zorunluluğa uyma, o gücü gösterme ve özvarlığımızda içerilene ortaya koymasıdır. Erdem yalnızca insana özgüdür. İnsan yaşamı dışına çıkıldığında erdemden söz edilemez. Çünkü yaşamak etkinliktir. Etkinlikte (tanrı etkinliği dışında) insanı kendi özünü gerçekleştirmeye yani; etkinliğe, yani; erdeme götürür.

Spinoza felsefesinde kimi filozoflarda karşılaştığımız değişik erdemleri görmeyiz. Örneğin Platon felsefesinde karşılaştığımız bilgelik, cesaret, ölçülük, adalet erdemleri, Aristoteles ahlakındaki etik erdemler, dianoetik erdemler ayrılığı, ortaçağ felsefesinde, örneğin Aquinolu Thomas da rastladığımız ölçülük, bilgelik, adalet, inanç, sevgi, umut gibi erdemler, Spinoza felsefesinde ayrılmış, birbir ele alınan erdemler olarak bulunmazlar. Spinoza da tek bir erdem vardır. Aynı biçimde yetkinlik de, biraz sonra göreceğimiz iyi ve kötü de tekdir, türlere ayrılmaz. Ne var ki, bu durum onların kuşatıcı olmasını getirir.

Erdemli bir yaşamının varolup, sürmesi için ilkin insanın kendi varlığını gözetmesi gerekir. «Erdem insanın kendi doğasının yasaları uyarınca eylemekten başka bir şey olmadığına göre, her kişi varlığını kendi özel doğasının yasalarına göre sürdürmeye çabalıyacaktır. Buradan ilkin şu sonuca varılır : Erdemin ilkesi kişinin kendi varlığını sürdürme çabasıdır. Esenlik de burada, insanın varlığını koruyabilmesindedir»⁴⁶. Kendini korumak, varlığını sürdürmek yolunda çaba harcamıyan bir insan için erdem düşüncülemez. Yaşamak, yaşamada direnmek, kişinin kendi özü olan kendini ko-

45 Spinoza, *Etika*, IV, 8. Tanım, s. 176.

46 Spinoza, *Etika*, IV, 18. Önermeye Düşünceler, s. 189.

ruma ve geliştirme çabasına girmek varsa, erdemli olmak sözkonusudur. Çünkü «Kendini koruyup, sürdürme çabasından önce hiçbir erdem belirlenemez»⁴⁷. Kişi bu çabasını kendine dayanarak ve kendisi için sürdürür. Herşey yalnızca kendi özümüz ile belirgindir, bir başkası ile değil. «Hiç kimse bir başka şeyden ötürü varlığını korumaya çabalamaz»⁴⁸. Bu yargı *Etika'nın* III. kitabındaki şu yargıların bir başka biçimde dile getirilişidir. «Herşey kendi varlığında direnmek için olanca gücü ile çabalar - Herşeyin kendi varlığında direnmek için gösterdiği çaba, şeyin etkin özünden başka birşey değildir»⁴⁹. Öyle ise erdem ile bağdaşan yaşama, kendini koruyup sürdürme çabasıyla, yani; özünü ortaya koyarak yaşamadır.

Erdem; varlığını koruyup, sürdürme çabası neye dönük bir çabadır?

Erdemli yaşamaya ilişkin çaba rastgele bir etkinlik değildir. Bu uğraşta kişi kendine yararlı olanı gözetir. «Kim ki kendi yararına olanı aramaya çaba gösterir ve bunu başarabilir, yani; kendi varlığına sahip çıkar, o kişi bunu başardığı oranda erdem sahibi olur. Tersine, kişi kendi yararına, yani; varlığına sahip çıkmada gevşek davrandıkça beceriksiz ve güçsüz olur»⁵⁰.

Erdemli olmak bir yaşama görevidir; kişinin kendisini olguların akışına bırakmadan, kendi yararına olanı kollayıp gözeterek bir uğraş vermesidir. O böylece mutlu olacaktır. Buradan, mutlu olmak için erdemli olmak gerekir, gibi bir sonuç çıkartılması Spinoza anlayışı ile bağdaşmaz. Çünkü onun görüşünde erdemli olmanın olağan bir sonucudur mutluluk. «Erdemin ödüllü sonsuz mutluluk değil, erdemin kendisidir. Biz kimi tutkularımızı engellediği için değil, bu tutkuları engelleyebildiğimiz için mutlu oluruz»⁵¹. Erdem kendisi için istenince değerlidir. Değerli olduğu için de istenmeye değer. «Erdem kendisi için istenmeli ve ona çabalanmalıdır. İsteyip, elde etmeye çabalanacak ondan daha değerli ve yararlı bir başka

47 Spinoza, a.g.y., IV, 22. Önerme, s. 191.

48 Spinoza, a.g.y., IV, 25. Önerme, a. 193.

49 Spinoza, a.g.y., II, 6. ve 7. Önermeler, s. 107-108.

50 Spinoza, a.g.y., IV, 20. Önerme, s. 190.

51 Spinoza, a.g.y., V, 42. Önerme, s. 247.

sey yoktur»⁵². *Mutluluk erdemli yaşamının taşıyıp, birlikte getirdiği bir şeydir, ama yalnızca erdemle gelen bir sevinç durumu.* «Hiç kimse etkinliği ve yaşamayı, yani; gerçekten var olmayı istemeden ne mutlu olmayı, ne iyi eylemlerde bulunmayı, ne de iyi yaşamayı isteyebilir»⁵³.

Erdem bilerek yaşamaktır, rastgele davranışlarda erdemlilik aranmaz. «Erdemli yaşama kesin olarak aklın yönetiminde eylemekten, yaşamaktan ve gerçekte yararlı olana dayanarak kendi varlığını korumaktan başka birşey değildir»⁵⁴.

Spinoza duyguların ve tutkuların karşısına hep aklı koyar. Çünkü aklın özü açık ve seçik olarak bilen ruhtur. Akla dayanan çabalar bilmeye, bilgiye değgin olunca, ruh da bilmeye yönelir. *Aklın yönetiminde eylemek erdem olunca, bilerek eylemek erdem olmaktadır.* «Upuygun olmayan idelerle bir eyleme giren kişinin erdemli davranışlarla belirlendiği kesinlikle söylenemez; burada yalnızca şu söylenebilir: İnsan ancak bir şeyi bilerek belirgin olabilir»⁵⁵. Erdem upuygun idelerle eylemektir. Kişi kendisini ancak böyle gerçekleştirebilir. Bu da yalnızca aklın yönetiminde olabilir.

Etkinlik, upuygun idelere göre eylemek, aklın yönetiminde eylemek, varlığını korumak, var olmak, yaşamak, bütün bunlar erdem, erdemli yaşamının değişik yanları. Erdem bu birbirine sımsıkı bağlı kavramlarıyla bir heveng oluşturur Spinoza anlayışında. Önerdiği yaşama anlayışının, insana yaraşır bulduğu, saygın ve değerli gördüğü yaşama biçiminin, dolu dolu yaşamının en temelli, taşıyıcı kavramlarından biri erdem, erdem de, ahlaka değgin tüm kavramlarının olduğu gibi ortaya çıkartıcısı, güdücüsü akıl ve akılla sağlanan bilgidir. Bu bilginin nasıl olması gerekir?

«Akla dayanan çabaların tümü bilmeden başka birşey değildir. Ruh da akıl tarafından kulamıhnası bakımından yalnızca kendini bilgiye götürenin yararlı olduğuna karar verir»⁵⁶. Burada akıl, akla dayanan etkinlik, bilgiye götürenin yararlı olması birbiriyle bütün-

52 Spinoza, a.g.y., IV, 18. Önermeye Düşünceler, ss. 189.

53 Spinoza, a.g.y., IV, 21. Önerme, s. 191.

54 Spinoza, *Etika*, IV, 24. Önerme, s. 192.

55 Spinoza, a.g.y., IV, 23. Önerme, s. 192.

56 Spinoza, *Etika*, IV, 26. Önerme, s. 193.

leşir, Erdem akla dayanarak eylemlere girmekti. Bu bilerek eylemekti. Böyle bir bilgi rastgele, zorunsuz olabilir mi? Böyle olursa akla güvenilemez. Spinoza akla büyük önem verirken, onun birleştiriciliğine, zorunlu olanı göstermesine, rastlantısalıktan uzak olmasına dayanmaktaydı. Yaşamayı erdemli kılan, akla dayalı bilginin nasıl olduğunu *Etika*'nın II. kitabında anlattığı biçimde başlıca özellikleriyle şöyle belirleyebiliriz. Bu bilgi mutlaktır, upuygundur, yetkindir, eksikliği bulunmaz, objesini tam olarak dile getirir, bütünüle bağıntılıdır, açık ve seçiktir, doğrudur, zorunludur, tanrının özünü dile getirir. «Ruhun en yüksek iyisi tanrı bilgisidir. Ruhun enyüksek erdemi ise tanrıyı bilmedir»⁵⁷. Çünkü «Ruh bedeninin tüm duygulanımları veya şeylerin tasarımları tanrı idesiyle bağıntılı olduğu zaman etkin olabilir»⁵⁸. Buna karşın «tek tek şeyleri bildiğimiz ölçüde tanrıyı biliriz»⁵⁹.

Etika'da her şey tanrıya ya da doğadadır. *Etika* kısaca şöyle özetlenebilir : Akıl yol göstericiliğinde doğanın zorunlu bağlama katılarak yaşayın. «Çünkü inanyorum ki, akılla uyum içinde olan her şey erdem için de en yüksek düzeyde yararlıdır»⁶⁰. Herşey en gerçeği ile böyle bir yaşamada kazanılır; gerçek özgürlük, sevgi, sevinç, yetkinlik, erdem, mutluluk, insana yaraşan yaşama, Bir başka deyişle *etika insanı, Etika'da anlatıldığı biçimde tasarlanmış olan tanrının ya da doğanın yoluna çağırır*. Çünkü insana en yüksek düzeyde yararlı olan bilgi, insanın mutlak erdeminin en büyük dayanağı olan tanrının ya da doğanın bilgisidir. *Erdem bize, bizim özümüze bağlıdır, bu nedenle her insan kendinde, kendi doğasından kendi erdeminin yaratmak zorundadır. Bu açıkca dile gelmese de Spinoza'nın Etikadaki bir buyruktur : Kendi erdeminin kendin için yarat. Buyruk, ahlâklî ol, buyruğunun bir başka biçimde dile gelişidir.*

Ahlâklî olmak birtakım işleri, davranışları kuru kuruya yapmak değildir. Ahlâklî olmak insanın bir yaşama sevinci duyması için de gereklidir. Mutluluk kavramının ele aldığımızda değineceği-

57 Spinoza, a.g.y., IV, 28. Önerme, s. 194.

58 Spinoza, a.g.y., V, 14. Önerme, s. 256.

59 Spinoza, a.g.y., V, 24. Önerme, s. 263.

60 Spinoza, *Briefwechsel* 69, *Mektup*, s. 268.

miz gibi, sevinç aynı zamanda ahlâklı yaşamının sürüp, gelişerek ilerlemesini de destekliyor, insana bu yolda güç veriyor.

Ahlâklı yaşamak aynı düzeyde eyleyip, gitmek değildir. Ahlâklı yaşamak sürekli gelişen bir çizgide yaşamın bir eyleyişidir. Böylece kişi tanrı bilgisine daha çok sahip olur. Bu oranda da kendine yararı dokunur; kendini geliştirir.

Bütün bunlarda gözönünde bulundurulan hep insan, insanın yararı, düzeni, güçlülüğü, yetkinliği, özgürlüğü, kendine özgü ve kendine yararlı yaşaması. Burada bir sorun beliriyor : *Her kişi salt kendine özgü olanı yani; salt kendi erdemini yaratırsa insanlar tek tek oluşurlarsa bütünlük nasıl kurulacaktır?* Başka insanların varlığını ve haklarını gözetmeyen bir erdem ne denli erdem olmaya değer bulunur? Bu soruna uyum ve toplum kavramlarını ele aldığımızda değineceğiz. Burada Spinoza'nın sorunu gözardı etmediğini belirtmek gerekir. Onun ahlâk anlayışında bütünlük, başka insanlarla birliktelik ve dayanışma zorunlulukla yer alır. «Daha genişçe ele almaya başlamadan önce kısaca, bunların akim buyruğu olduklarını göstermek istedim. Bundan amacım, olabilirse, bu ilkeye inananların dikkatini şuraya çekmekti : her kişinin kendine yararlı olanı araması başıbozukluğun dayanağıdır, ahlâk ya da erdem değil»⁶¹.

7. Uyum

Spinoza'nın doğa anlayışında insan bir sonlu modus olarak ortaya çıkar: O, bizim bilebildiğimiz doğanın çatısını kuran düşünme ve yerkaplama Öznitelikleri'nin ruh ve beden olarak birleşip, bütünlüğe bir sonlu modustur. Bu nedenle *insan doğanın bir parçası olarak, zorunlulukla doğaya bağlıdır. Öteyandan insan bir başına da değildir, bir de toplumsal yanı, yaşamı vardır, diğer insanlarla ilişkisi vardır.* Toplum da çok zaman insanı belli davranışlara, belli işleri yapmaya, belli tavırları takınmaya zorlar. *İnsan ne kendi doğasıyla bağımlı olduğu tüm doğadan ve ne de toplumdan uzak düşemez. Bu bağımlılık ilkin onun yaşama alanını daraltır gibi görünmektedir, çünkü çift yönlü bir bağımlılık içindeki kişi serbest olmadığı*

61 Spinoza, *Etika*, IV, 18. Önermeye Düşünceler, s. 190.

düşüncesine kapılabilir. Bununla beraber bir parçası olduğu doğayla ve bir üyesi olduğu toplumla uyumlu bir beraberliğe girmesi de zorunludur. Değilse, örneğin doğaya aykırı yaşayan insan, o doğanın bir parçası olan kendine de aykırı yaşamaya başladı demektir. İnsanın doğayla ve toplumla uyum girmesi için ilkin kendisiyle uyum kurmuş olması gerekir. Spinoza görüşünde insanı kendi doğasına, kendine değgin upuygun bilgiler ulaştırır. İnsanın kendini tanımmasının yolu ve aracı da akıldır. Erdem insanın kendi doğasının yasalarıyla kendi doğasına göre yaşamasıdır; insanın kendi varlığını kendi doğasının yasaları uyarınca korumaya çalışmasıdır; özü gereği insanın kendi varlığında direnmesi ve bu çabada özünü ortaya koyması, kendini gerçekleştirmesidir. Bunun için de akılı ile kendine değgin upuygun bilgileri olması, o bilgilere uyması yeter. Kişinin kendisiyle uyumunu sağlamasının tek yolu budur, yani; erdemli olmaktır. Kendisiyle barışık olmayan insanın erdemli olması düşünülemez.

Uyumun ilk adımı kişinin kendisiyle bütünleşmesidir. Burada onu engelleyen tek güç tutkulardır. «İnsanlar tutkular olan duygulanımların etkisinde kalmaları bakımından doğalarına göre birbirlerinden ayrılırlar. Aynı nedenle tek bir insanda da tutarsız, değişik davranışlarla karşılaşırız»⁶². Tutkuları nedeniyle kendisine ters düşen bir kişi, başkalarıyla da aynı uyumsuzluk içine girecektir. Çünkü tutkulara kapılmış bir kişinin davranışları tutarlı olmayacaktır. Çünkü tutkular ve tutku olan duygulanımların bir düzeni yoktur, karmaşıktırlar, çelişiktirler. Kendine karşı olabilen kişi, kendine yararlı da olamayacaktır. «Hiçbir şey doğamızla ortak olduğu için kötü olamaz, tersine bizim için kötü olması bakımından o bize karşıtır»⁶³. Çünkü «Doğamıza uygun olan şey zorunlu olarak iyidir»⁶⁴. Kendimiz için iyi olanı gösterecek tek gücümüz ise akıldır. «İnsanlar yalnızca akim yönetiminde yaşamaları bakımından doğalarına göre zorunlulukla uyusurlar»⁶⁵. Aklın yönetimindeki insan ilkin kendi doğasını, kendi doğasından çıkanları en yakın nedenleri ile bilerek tanır. Böylece kendini tanır. Kendini tanı-

62 Spinoza, *Etika*, IV, 33. Önerme, s. 197.

63 Spinoza, a.g.y., IV, 30. Önerme, s. 195.

64 Spinoza, a.g.y., IV, 31. Önerme, s. 196.

65 Spinoza, *Etika*, IV, 35. Önerme, s. 199.

yan insan kendi doğasına bağımlı olduğunu bilecektir. Bu, doğanın sonsuz, mutlak bütünlüğü ile bağılı onun bir ögesi olan doğadır. İnsan buradan; kendisinde, doğanın bütününe gücünün yettiğince açılabilceğini, sokulabilceğini de anlar. *Aklın yönetiminde yaşayan, kendi özünün yasalarına göre yaşayandır. Akıl ile kendini tanıyıp, kendine bağlanan, kendisiyle uyuma giren insan, bu uyumu, kendisi ile bütünleşmeyi, kendisi olmayı, kendini gerçekleştirme, var oluşunu güçle sürdürmeyi, güçlendikçe doğayla da diğer insanlarla da bütünleşerek sürdürecektir.* Bu ise erdemli bir yaşamdır ve «erdem yolunda yürüyen bir kişi kendisi için arzu ettiği iyiye diğer insanlar için de ister ve o tanrının bilgisine ne denli çok sahibolursa, sahibolduğu iyi de o denli çoktur»⁶⁶.

İnsanların başkalarıyla uyumlu beraberliğinin insana en yaraşan yolu olan bu birliktelik kimi zaman zorlamayla da sağlanabilir. Ne var ki bu dışardan gelen bir zorlamadır. Olumsuzdur, çünkü insan aklını kullanma gereği olmaksızın birlikteliğe yöneltir. Belki aklının buyruğunda yaşamaya başlamamış ya da ahlâkın bu yola yabancı olanları toparlamak için olağan görülebilen bu yol, kendine egemen yaşayan insanlar için elbette olumsuzdur. *Dışardan zorlama ile insanlar arasında kurulan adalet, namusluluk ve benzerleri yapaydır, iğretidir, ömürsüzdür.* Akılla bulunan ise köklüdür ve içtendir. Bu nedenle gelişerek sürer. Akıl insan kendi doğasına ve doğası aracılığıyla doğanın genel düzenine götürür. Uyumun asıl dayanağı ve kaynağı burasıdır : Doğa.

Aklın buyruğunda yaşayan insanlar arasında tümüyle; her yönden, her bakımdan bir kenetleme olduğu söylenemez. İnsanlar ancak belli noktalarda uyuma girerler ki, bu da uyumlu bir bütün olarak toplumun sağlamca kurulmasını sağlayacaktır. Aklın buyruğunda yaşayan insanların uyuma girdikleri başlıca yanları şöyle sıralayabiliriz :

1. *Akılla kavranan aynı zamanda yararlıdır. Çünkü doğamızla uyuşan şey yararlıdır. Öyle ise iyi olan her şey yararlıdır ve uyuma girmekte yarar vardır.*

«Şeylerin doğasında insan'a, aklın yönetiminde yaşayan bir insandan daha yararlı hiçbir şey yoktur. Çünkü insan için en yararlı

66 Spinoza, a.g.y., IV, 37. Önerme, s. 202.

olan şey, onun doğasıyla en çok uyuşan, yani (kendiliğinden anlaşılacağı gibi) insandır. İnsan aklın yönetiminde yaşadığı zaman, mutlak olarak doğasının yasalarına göre eylemektedir ve o yalnızca bu bakımdan bir başka insanın doğasıyla sürekli ve zorunlu olarak uyuşur. Böylece tek şeyler arasında İnsan için, İnsandan daha yararlı bir şey yoktur. - Her insan kendine gerçekten en yararlı olanı ne zaman ararsa, insanlar da birbirlerine o zaman yararlı olurlar. Çünkü, kişi kendine yararlı olanı aradığı ve kendini ortaya koymada çaba gösterdiği ölçüde erdemlidir, yani; aynı büyüklükte bir güç ile kendi doğasının yasalarına göre eyleyebilir ki, bu da akim yönetiminde yaşamaktır... Her insan kendine en yararlı olanı aradığında da insanlar birbirlerine en yüksek düzeyde yararlı olacaklardır»⁶⁷. Öyleyse insanlar nerede birbirleriyle çatışıyorlarsa, nerede kıskançlıklar, düşmanlıklar, karşılıklı zarar vermeler kısacası uyumsuzluklar varsa, orada insanlar akim yolunda değildirlere.

2. *İnsanlar erdem ile uyuma girerler.* «Erdemin yolunu tutmuş olanlardaki iyi hepsinde ortaktır ve onlar bundan aynı biçimde haz duyarlar»⁶⁸. *Erdemli olmak için aklın yönetiminde eylemek, yani; uygun bilgilere dayanarak eylemek zorunludur. Bu bilgiler ile insan sürekli gelişim; en üstün iyiye; tanrı bilgisine doğru bir gelişim içindedirler. Bunun bedeli de sevinçtir.*

Spinoza burada Platon'u anımsatmaktadır. Onun tanrı dediği, en yüksek iyi dediği ile, Platon'un idealar dünyası arasında pek büyük bir ayrılık yok. Ayrıca ikisinde de rehber akıldır. Bir ayrılık Spinoza'nın deus sive natura anlayışında bulunur: Platon da kendimizi aşamalı, yükselen bir evren tablosu karşısında buluruz; Tanrısal olana, en yüksek iyiye ulaşma yolunda kişi hep yukarıya bakacaktır. Spinoza da ise böyle aşamalı bir evren görüşü yoktur. Tanrı doğadadır, doğa da iki öz niteliği bağlamında bizim tanıdığımız, sonsuz sayıdaki sonsuzca öz niteliği ile sonsuz olan tanrıdadır. Yaşamada yetkinleşmek için yukarıya değil, doğanın derinliğine inmek gerekir Spinoza felsefesinde, Bu gittikçe gelişen yaşama, ahlâkın tüm değerleri bakımından yetkinleşmedir. Böylece insan kendisiyle, doğayla, insanlarla daha çok bütünleşir ve daha çok bütünleşme istediğini, atılma dönüştüren yaşama hazzını duyar.

67 Spinoza, *Etika*, IV, 35. Önerme 1. ve 2. Vargıları, s. 200.

68 Spinoza, *Etika*, IV, 36. Önerme, s. 201.

3. *İnsanlar aklın yönetiminde yaşadıkları zaman Uyum'a haz duyarak girerler.*

Spinoza birlikli, bütün, uyumlu bir evren tablosu vermektedir. İnsan oraya uyduğu zaman; doğanın bir parçası olarak yaşamaya başladığı zaman erdemli olmaktadır. Bu gitikçe, artan bir erdem ve bilinçtir. Spinoza tekdüze bir erdem savında değil; bilgi arttıkça eylemler doğaya daha çok uyacak ve böylece inaan daha çok tanrıya göre yaşayacaktır, yani erdemli olacaktır. *Erdemde yoğunlaştıkça yaşamadan duyulan haz artacaktır. En yüksek iyi ortak olduğundan, onunla aynı kaymaklı olan haz da ortaktır ve böylece aynı hazza duyan İnsanlar arasında kendiliğinden bir uyum ortaya çıkar. Bu haz da bilgide yoğunlaştıkça, yani; tanrı ya da doğada derinleştikçe; bilgimiz sezgi bilgisine ulaşır, geliştikçe daha çok duyulacaktır.*

4. *İyi, insanlar arasında ortaktır ve iyi eylemi olanlar uyumlu bir bütünlük oluştururlar.*

Zorunlulukla iyi olan her insan için iyi olandır. Zorunlulukla kötü ise her kişi için kötü olandır. Akim yolunda iyiye yönelmiş olan insan, bu yolda akıl ile iyiye yönelmiş olanları bulacaktır. Böylece aynı yolda yürüyenler uyumlu bir bütünlük oluşturacaklardır.

Aklın yönetiminde zorunlulukla kötü olana yönelemez miyiz? Zorunlu olduğuna göre kötünün de insanlar arasında ortak olması gerekir. Böylece kötünün yolunda yürüyenler de birlikli bir bütün oluşturabilirler. Kötülükle uyumlu bir bütünlük oluşturabilirler.

Bu Spinoza görüşüne göre olanaksızdır. Çünkü, eğer iyi gibi bir zorunlu olarak kötü varsa, tanrı kötü olan yanları bulunan bir töz olur. Oysa tanrı zorunlulukla iyidir. Öyle ise zorunlu olarak kötü olanın zorunluluğu bir başka nedenedir. Bu da kötü, zorunlu iyi tarafından zorunlulukla dışta bırakıldığı için zorunlu olarak kötüdür. Böyle bir zorunlulukla, kaynağı doğası gereği zorunlu olmak birbirinden ayrıdır. Spinoza anlayışında doğa bir bütün olarak iyi kabul edilir. Kötü bir yanılmadır, yanlış, uygun olmayan, zorunluluğu bulunmayan idelerle uygulanmak ve ona göre eylemektir. Kötüde rastlantısallık vardır. Kötüde düzensizlik vardır. Kötünün

zorunlu olan yanları da bunlardır; zorunlulukla rastlantısal ve düzensiz olma.

İnsan bir modus olarak evrenin zorunluluğuna bağlıdır. Bu zorunluluk tanrıdan gelir. Tanrı zorunlulukla iyi olduğu için evren ya da doğa zorunlulukla iyidir. Akıl da insanın doğası ile doğanın bütünlüğüne katıldığı için iyi olana katılmış olur. Akıl insanın doğanın zorunlu düzeni ile bağlılığını kurar. Akıl doğanın zorunlu düzeni ya da yasallığı ile bağlantıda olduğundan, kötü olanın yoluna giremez. Uyuygun idelerle işleyen bir aklın gözü hep iyi olana açıktır. İyi olan her insanın doğasıyla uyuşandır. Bu nedenle de iyi eylemlerde bulunanların eylemleri birbirine karşıt değildir.

8. İyi ve Kötü

Spinoza'nın ahlâk anlayışında başlangıç noktası insandır. Ahlâk insan ile başlar. Yaşamak insan ile başlar ve her insanın kendi yaşamı kendisiyle başlar; başlamamak zorundadır. Kendini, kendi doğasını, kendi güçlerini tanımayan, ne tutarlı eylemlere girebilir, ne doğanın bütünlüğüne açılabilir ve ne de diğer insanlarla uyumlu bir birlikteliğe girebilir. Spinoza'nın etkinlik, yetkinlik, erdem görüşleri gibi onlarla sıkı bir bağlılık içinde olan iyi ve kötü üstüne düşünceleri de bu bağlamda temellenir, gelişir.

İyi ve kötü nedir?

«Doğada bulunan şeylerin tümü ya bir şeydir ya da bir edimdir. İyi ve kötü ise ne bir şeydir ne de edimdir. Bunun sonucu olarak da iyi ve kötü doğada bulunmaz. Eğer iyi ve kötü şey ya da edim olsaydı onların kendi tanımlarının bulunması gerekirdi. Oysa iyi ve kötünün, iyi ya da kötü olan şey veya kişinin varlığı dışında herhangi bir tanımı yoktur. Çünkü şey ya da kişiler doğada vardır ve iyi ile kötü olanların varlığından bağımsızca tanımlanamaz. Bunun sonucu olarak da iyi ve kötü doğada bulunan ne bir şeydirler ne de bir edim»⁹⁹. *İyi ve kötü şeylere ve edimlere değgin birer özelliiktirler.* «Şimdi iyi ve kötünün akla ilişkin şeylere mi, yoksa ger-

⁹⁹ Spinoza, *Kurze Abhandlung von Gott, dem Menschen und seinem Glück*, 10. Kapitel, s. 56.

çekliğe ilişkin şeylere mi ait oldukları sorulabilir. İyi ve kötü ilişkiden başka bir şey olmadığı için, kuşkusuz bunlar akla ilişkin şeylerden sayılmak zorundadırlar, çünkü hiç kimse bir başka şeyden iyi olmayan veya yararlı olmayan birşeye dayanarak birşeyin iyi olduğunu söyleyemez. Böylece bir insanın daha iyi olan bir insana göre kötü olduğu söylenir»⁷⁰. *İyi ve kötünün belirlenmesi karşılaştırmaya dayatılınca, görelî olmaları kaçınılmazdır. Görelî olan iyi ve kötü anlayışına dayanılarak bir ahlâk kurulabilir mi?* Sorusuna olumlu yanıt verilse bile, bu ahlâkını mutlak olana dayatmak amacıyla olan Spinoza için geçerli olmayacaktır. «İnsanlar olan herşeyin kendilerinden ötürü, kendileri için olduğuna bir kez bağlanır bağlanmaz kendilerine en hoş geleni herşeyin en değerlisi ve en yararlı gördüklerini de, en yetkini olarak kabul derler. Böylece şeylerin doğasını açıklamak için iyi, kötü, düzenli, karmaşık, sıcak, soğuk, güzel, çirkin gibi kavramlar oluşturmak zorunda kaldılar... İnsanlar sağlığa ve tanrıya tapınmaya yarayan şeylere iyi, tersine de kötü derler»⁷¹. *Spinoz böyle bir görelîliğe karşıdır : Bugün iyi olan yarın kötü olabilir. Bugün yararlı olan bir süre sonra zarar vermeye başlayabilir. İnsanlar arasındaki pek çok çatışmanın, anlaşamamanın nedeni de birine göre iyi olanın diğerine göre olumsuz olması ; birinin işine gelenin diğerine zarar vermesidir.* Oysa öyle bir ahlâk olmalı ki tüm insanları kuşatsın, hepsini bütünleştirsün. Böyle bir ahlâk içinde iyi şeylere ve etkinliklere bağımlı da olsa görelî olan iyiden daha ayır, tutarlı olacaktır.

İyi ve kötünün ahlâkta güçverici etmen olan sevinçle ve yarar ile bağıllığını kabul eder Spinoza. Sevinç ve Yarar'm ahlâkca işlevi oldukça ayrıdır, ama ayrı bir dağlamda ele alınmaları koşuluyla. Bunun için görelî oluşu yeniden ve daha iyi belirlemeye çalışalım. «İyilik denilince sevincin her türünü, bundan başka da bu sevince yardımcı olan, ona götüren herşeyi ve özellikle özleme içinde yer alan herşeyi anhyorum. Kötülük denilince de, acı ve kederin her türünü ve özellikle özlemin hoşnutluğunu engelleyeni anhyorum. Çünkü yukarda (*Etika*, III, 9. Önmeye düşünceler) şunu gösterdik, biz birşey istediğimiz için onu iyi olarak değerlendiririz. Buna göre nefret ettiğimiz birşeye de kötü deriz. Bu nedenle her kişi duygulanım-

70 Spinoza, a.g.y., 10. Kapitel, s. 55-56.

71 Spinoza, *Etika*, I. Bölüm, Ek, s. 39-40.

larına dayanarak neyin iyi, neyin kötü ve neyin en iyi, neyin en kötü olduğuna karar verir ya da şeylere değer biçer... Böylece her kişi kendi duygulanımlarına göre birşeyi iyi ya da kötü, zararlı ya da yararlı görür.»⁷² *İnsanlar kendilerini duygulanımlarına bıraktıklarında haz veren şeylere yönetip, keder veren şeylerden kaçınmaları çok olağandır. Çünkü «Haz doğrudan doğruya kötü değil, tersine iyidir. Keder ise doğrudan doğruya kötüdür.»*⁷³ Oysa sevinç ya da haz ile acı ya da keder duygulanımlarının kişiye bağlı olmasıyla, onların akıllıca yönlendirilmeleri sağlanacaktır. Böylece kişi her haz veren şeye iyi, her acı veren şeye de kötü diyerek davranışlarını yönlendirecektir. «Akıl yönetiminde iki iyiden daha büyük olanını, iki kötüden daha küçük olanını seçeceğiz.»⁷⁴ Spinoza yaşamının hep ileriye, hep daha olumluya gitmesini, yinelenen bir yaşamayı değil, bilerek ileriye atılan bir yaşamayı istemektedir. Bunun için «Akıl yönetiminde daha büyük bir iyilik için daha küçük bir kötülüğü seçeceğiz ve bir büyük kötülüğün nedeni olan bir küçük iyiden vazgeçeceğiz. Çünkü bu durumda daha az denilen kötülük aslında iyi ve tersi ise kötüdür. Bu nedenle (*Etika*, IV, 63. Önerme vargısı uyarınca) kötülüğü isteyip, iyiden kaçacağız.»⁷⁵ İyi olana dönük, kötü olandan uzak durarak yaşamada akıl insanın en büyük dayanağı olacaktır. «Akıl yönetiminde gelecekte ama daha büyük bir iyiliği şimdiki daha küçük bir iyiliğe, şimdiki daha küçük bir kötülüğü de, gelecekteki daha büyük bir kötülüğe yeğtutacağız. - Akıl buyruğunda gelecekteki bir büyük iyinin nedeni olduğu zaman, şimdiki küçük bir kötüyü isteyeceğiz. Eğer gelecekteki bir büyük kötünün nedeni ise, şimdiki bir iyiden vazgeçeceğiz»⁷⁶.

İnsanın akıldan yararlanarak uygun bilgilere dayanıp, iyi olana dönük yaşamada iyinin belirleyicisi yalnızca haz ya da sevinç ögesi değildir. Haz ya da sevinç ögesinin de bağlı olduğu ve Spinoza'nın ahlak anlayışındaki temel dayanaklardan biri olan yararlıdır. Yararlılık, iyi olmanın, erdem, yetkinliğin belirleyici öğelerinden biridir. «İyilikten bize yararlı olduğunu kesin olarak bildiğim şeyi anlaya-

72 Spinoza, *Etika*, III, 39. Önermeye Düşünceler, s. 133.

73 Spinoza, a.g.y., IV, 41. Önerme, s. 209.

74 Spinoza, a.g.y., IV, 65. Önerme, s. 228.

75 Spinoza, a.g.y., IV, 65. Önerme vargısı, s. 228.

76 Spinoza, *Etika*, IV, 66. Önerme ve vargısı, s. 228-229.

cağım. - Kötülükten, iyi olan birşeye sahibolmamızı engellediğini kesin olarak bildiğim şeyi anlayacağım»⁷⁷.

Yararlılık ilkin insanın doğasındadır. «İnsan bedeninin parçalarını birarada tutan hareket ve dinginlik kuralının korunmasına yarayan şey iyidir. Bunun tersine insan bedeninin parçalarını hareket ve dinginliğin bir başka bağlılığı uyarınca biraraya getiren etki kötüdür»⁷⁸. İnsan bedeninin belli bir biçimi vardır. Bireyin beden olarak bütünlüğü, olağan durumun korunması öncelikle ve zorunlulukla gereklidir. Değilse bedenün sürekliliği, yani; geleceğe uzanışı belirsizleşir. Bir başka bakımdan, insan bedeninin bütünlüğü ve uyumunun sağlanması zorunludur. Bedenin uyumlu birliğinin kurulmasına yarayan her şey kaçınılmazcasına yararlıdır. Bu bedenün gerek ruhla etkileşmesi ve gerekse de etkinliği bakımından önemlidir. «İnsan bedenini çok yönlü duygulanacak biçimde düzenleyen ya da dış cisimleri pek çok biçimde duygulanacak yeterliğe getiren şey insan bedenine yararlıdır ve ne denli yararlıysa, beden dış cisimlerden o denli duygulanıp, onlardan duygulanacak yeterliğe ulaşır. Tersine bedeni yetersiz kılan şey zararlıdır»⁷⁹.

Bütünlüğü tam bir beden için onun sürdürülmesi, ama iyi olana göre sürdürülmesi gerekir. Burada insanın dayanağı, doğanın bütünü ile bağıntılı olan kendi doğasıdır. Doğamızın zorunluluğuyula eylediğimizde, kendi doğamıza yararlı olan etkinlikte bulunuruz. «Her kişi kendi doğasının yasalarına göre iyi ya da kötü saydığı zorunlulukla ister ya da hor görür»⁸⁰. İnsan bir modus olarak doğası bakımından ayrıdır. Her kişinin bir sonlu modus olarak ortaya çıkma nedenleri aynı değildir. Öyleyse her kişiye yararlı olan, dolayısıyla da her kişinin iyi ve kötüsü ayrı olacaktır. Bu durumda *İnsanlar arasındaki bütünlüşme, uyum nasıl sağlanacaktır?*

Spinoza ahlâkında her kişi kendine özgü, her modus yepyeni, benzersiz ve tekdir, bir kereliktir. *Her insan kendi biricik doğasına dayanarak o doğayı gerçekleştirecek, özünü, özvarlığını hep gelişen bir çizgide ortaya koyacaktır. İnsanların dünyası da bu nedenle her*

77 Spinoza, a.g.y., IV, 1. ve 2. İanıtımlar, s. 175.

78 Spinoza, a.g.y., IV, 39. Önerme, s. 207.

79 Spinoza, *Etika*, IV, 38. Önerme, s. 206.

80 Spinoza, a.g.y., IV, 19. Önerme, s. 190.

an, her gün yepyeni bir dünya, yaşamak da hep yenilenen, sonsuza açılmış bir süreçtir. Her insan yalnızca kendisinde temellenir. Her insanın yalnız ve ancak bir tek kalkış noktası vardır; kendisi, kendi benzersizliği. İşte gerçekleştirilecek olan da bu benzersiz olandır. Kendini koruyup, gözetip geliştirme, etkinlik yetkinleşme, güçlülük, erdemlilik, yararlı olanı gözetme, iyi olanı gerçekleştirme işte bu benzersiz olan içindir. Her biricik olanın, her insanın temelinde ise tanrı ya da doğa vardır. *Kendinde derinleşen insan doğaya ya da tanrısal sonsuzluğa açılmaktadır gücü oranında. İşte bu noktada her biri kendine özgü olan tekler birleşir, uyuma girerler.* «Tanrıya duyulan sevgi (*Etika*, IV. Kitap, 28. Önerme uyarınca) aklın buyruğuna uyarak elde etmeye çabalayabileceğimiz en yüksek iyidir. Bu (*Etika*, IV, 37. önerme uyarınca) tüm insanlar arasında ortakdır ve biz de (*Etika*, IV, 37. Uyarınca) her insanın onunla sevinç duymasını isteriz»⁸¹.

Kötü olan şey var olmamıza, aklımızın buyruğunda yaşayarak hakikate değgin olanın hazzını almamızı engelleyen, bizi rastlantı-sallığa çeken şeydir. Bu nedenle kimi zaman sevindirici olsa bile, zararlıdır. Öyleyse kötü olandan uzak durmak gerekir. Bu yolda en büyük dayanağımız, güç kaynağımız akıldır. Kötüden uzak durmak, yararlı olana, yani; iyi olana yönelmek insan yaşamını değerli kılar. Çünkü bu doğanın bütünlüğüne uygun yaşamadır. «Genel olarak her kişi doğanın en yüksek hakkı uyarınca kendine yararlı olacağı kanısında vardıği herşeyi yapmalıdır»⁸².

Spinoza anlayışında iki iyiden sözedebiliriz. Etika'nın H. kitabında 40. önermeye 2. düşüncelerde bilginin türlerini gösterirken akıl bilgisinden sonra sezgi ile elde edilen upuygun bilgileri saptamıştı. Buna göre eylemler de iki aşamalı olarak belirlenebilirler : Akıl upuygun bilgileriyle gerçekleştirilen eylemler ve sezgisel bilgi ile eyleme girme. Böylece iyi de (bu bağlamda artık kötü için hiçbir olanak yok) iki aşamalı olarak gösterilebilir. Bunlardan sezgisel bilgide temellenen iyi tanrısal olana yönelip, bağlanmada görülür. «Ruhun en yüksek iyisi tanrı bilgisidir ve ruhun en yüksek erdemi tanrıyı bilmedir»⁸³. Tanrı, tanrısal olan kavrandıkça daha çok bi-

81 Spinoza, *Etika*, V, 20. Önerme Kanıtı, s. 258.

82 Spinoza, a.g.y., IV, Ek-Ana madde 8, s. 236.

83 Spinoza, *Etika*, IV, 28. Önerme, s. 194.

linir. «Tanrısal yasadan yalnızca en yüksek iyi ile, yani; hakikat olan bilgi ile tanrı sevgisini anlıyorum. Bu yasaya tanrısal dememin nedeni en yüksek iyinin doğasında bulunmaktadır... Anlayış gücü bizim en büyük bölümümüzü oluşturduğu için, gerçekten kendi yararımıza olanı aramak istiyorsak herşeyden önce onu olabildiğince yetinleştirmeye çabalamalıyız. Çünkü bizim en yüksek iyimiz onun yetkinliğinde bulunmaktadır»⁸⁴. Tanrı sonsuzdur, tanrıyı bilmek de, sevmek de sonsuzdur. Tanrı bilgisine kapılan, tanrı sevgisine kapılan gibi sonsuz bir yolda, sürekli yetkinleşerek ilerler.

Böyle yaşayan bir insan diğer insanlarla nasıl uyuşur, nasıl ilişkiye girer? Böyle bir insanın diğer insanlarla bağlılığı olabilir mi?

«Erdemin yolunu tutmuş olanlardaki en yüksek iyi hepsinde ortakdır ve onlar bundan aynı biçimde haz duyarlar.»⁸⁵ *Bilgide yetkinleştikçe kişinin erdemi yoğunlaşır, etkinliği artar. Ortak olan özvarlık bilgisiyse, ona uygun etkinliklerle, erdemle özden öze bağlar kurlur. İnsan mutlak zorunluluğun egemen olduğu alanda diğer insanlarla sevgi, dostluk bağları içinde uyumlu, gelişen bir bütünlükte yaşar.*

9. Toplum

«Aklın yönetiminde yaşamamızdan kaynaklanan başkalarına iyilik yapma arzusuna görev görevduygusu diyorum. Aklın yönetiminde yaşayan insanları başka insanlarla dostlukta kaynaştırmaya yarayan arzuya namusluluk, aklın rehberliğinde yaşayanları övenlere de namuslu diyorum. Buna karşın dostluğun ortaya çıkmasını engelleyenlere de aşağılık diyorum.»⁸⁶ *Başkalarıyla birlikte yaşamak, dostca; onlara iyilik yaparak yaşamak ahlâklılığın kaçınılmaz bir yanı. Burada Spinoza yeni bir kavramla karşılaştırır bizi: Görev duygusu. Görev duygusu akim buyruğunda yaşayan insanı başka insanlarla kaynaştırmaya, dostca, uyumlu bir bütünlüğe götürmekte ve kuru bir görev duygusunun ötesinde, namusluluk ve erdem ile, ahlâkın tümü gözönünde bulundurulursa, yaşama sevinciyle, mutlulukla kaynaşmaktadır. Kişiyi kişi yapan özellikler aynı zamanda toplumu*

84 Spinoza, *Theologisch-politischer Traktat*, s. 80.

85 Spinoza, *Etika*, IV, 36. Önerme, s. 201.

86 Spinoza, *Etika*, IV, 37. Önermeye 1. Düşünceler.

ya da devleti devlet yapan temellerdir. Kişi olmakla toplum ya da devlet olmanın yolu bir ve aynıdır. «Böylece aynı zamanda devletin de temellerini göstermiş oluyorum. Bütün bu yukarıda söylenenlere dayanarak güçsüzlük ve gerçek erdem ayrımını kolaylıkla kavrayabiliriz. Gerçek erdem yalnızca aklın buyruğunda yaşamaktan başka bir şey değildir. Güçsüzlük ise insanın dışında bulunan şeyler tarafından belirlenip, yönlendirilmesidir. Gücsüz, dışındaki şeylerin genel durumunun gerektirdiğini yapar ama yalnızca onunla gözönünde bulundurulmuş kendi doğasının istediğini yapmaz»⁸⁷.

Her insan doğada kendi doğasıyla vardır ve ilkin ona dayanır. Her insan doğanın bir zorunluluğuyla vardır. Var olmak ona doğa tarafından verilmiş bir haktır. Doğal haktır. «Bu noktada doğal şeylerde bulunan ve onların kendisiyle var ve etkin oldukları gücün tanrının gücü olduğu, bunun da doğal hak olduğu anlaşılmaktadır. Tanrı herşey üstünde hak sahibi olduğu için, tanrı hakkı da yetkin ve özgür olarak gözönünde bulundurulması bakımından tanrının gücünden başka birşey olmadığı için, doğal olan her şeyin varlığı ve etkin gücü ile bağıntılı olarak doğadan hak aldığı sonucuna varılır. Tek tek doğadaki her şeyin kendisiyle var ve etkin olduğu güç tanrının mutlak özgür gücünden başka birşey değildir»⁸⁸. Aynı bir deyişle, «Doğal hak denilince, doğa yasalarını ya da herşeyin kendisine göre olup-bittiği kuralları, yani; doğanın gücünü anlıyorum. Buna göre doğal hak tüm doğaya ilişkin ve tek tek bireylerden her birinde, onun gücü oranında bulunur»⁸⁹. *İnsan ne denli erdemliyse, doğal hakka da o oranda sahiptir, yani; insan erdemli olduğu ölçüde doğaya katılır. Doğaya katılma, doğal hakka sahibolma, erdemlilik hepsi akılla, etkinlikle, yarahlıkla yani; ahlâklılıkla olasıdır. Öyle işe insan ahlâklılıkla olduğu ölçüde doğal hakka sahibolur. İnsanın doğaya katılma ya da doğal hakka sahibolmasının sınırı belirli değildir. Doğanın sonsuzluğunda ne denli doğal gücü olur insanın. Spinoza ahlâkının en çarpıcı yanlarından biri insanın önünde sonsuzluğu açmasıdır. Bu nedenle insan için bir yerde durmak sözkonusu değildir. Yaşama değindiği, gösterdiği her yanıyla sonsuzca gelişme sürecidir. Yetkinleşme, erdemli olma sürecidir. Bu süreç in-*

87 Spinoza, a.g.y., IV, 37. Önermeye 1. Düşünceler.

88 Spinoza, *Abhandlung vom Staate*, s. 60.

89 Spinoza, a.g.y., s. 60.

sanın tutkularına ayrı bir deyişle kendine egemen olmasıyla yaratılır. *Tutkular insanın kendisiyle ve başkalarıyla uyumsuzluklarının, çatışmalarının en temel nedenidirler.* «İnsanlar tutkularına bağımlı kaldıkça onların doğalarına göre uyuştukları söylenemez»⁹⁰. Başka- ca söylenirse, «İnsanlar tutkular olan duygulanımların etkisinde kalmaları bakımından doğalarına göre birbirlerinden ayrılırlar. Ay- ın nedenle tek bir insan da da tutarsız ve değişik davranışlarla kar- şılaşıyoruz»⁹¹. Ne var ki toplumda böyle insanlar çoğunlukla bulun-abilir. Kendileriyle ve başkalarıyla uyşamayan insanların topluluğu uzun süreli olmayacaktır. Oysa toplum olarak yaşamak insan bakı- mından yararlıdır. Toplumun varlığının sürdürülebilmesi için, top- lumda kurallar, yasalar koyulma zorunluluğu doğar. Çünkü ancak yasaların zorlayıcı gücü karşısında insanlar, salt o korku nedeniyle başboş isteklerine gem vurma gereğini duyarlar. Burada topluma egemen olan sonradan koyulma yasalardır, insanın doğasıyla bağda- şan, doğanın zorunluluğundan zorunlulukla çıkan yasalar değil. İşte bu yasalar toplumlar arasındaki ayrılığın da göstergesi olurlar, çünkü «uluslar birbirlerinden birlikte yaşadıkları toplumların ve buyru- ğunda yaşadıkları yasaların ayrılığı ile ayrılırlar»⁹². İster tüm ya- şamda en büyük yetke olan doğanın yasaların bağlı olunsun, ister insanlar kendileri buldukları bazı kuralara göre yaşasınlar, isterse de dışardan verilmiş bazı ilkeler uyarınca eylesinler, insanın birey olarak ve toplumun da varlığını sürdürülebilmesi için yasa zorunlu- dur. «Eğer insanlar hakikat olan akim uyardığı konuda; yalnızca istedikleri şeyler konusunda doğadan onları elde etselerdi toplumun da yasalara pek gereksinmesi kalmıyacaktı, tersine onlara eldeki ahlâk kurallarını öğrenmeleri fazlasıyla yeterdi ve böylece hakikat- te yararlı olana göre özgürce karar verip eyleyerlerdi. Fakat İnsan doğası tümüyle ayrı bir yapıdadır. Çok kişi kendi yararını gözetir, fakat sağlıklı işleyen akim buyurduklarına göre değil, tersine arzularının, duygulanımlarının buyruğunda (ki burada gelecek dikkate alınmaz, başka şeylerdir gözönünde bulundurulan) bu şeylere uygun olarak çaba gösterir, onları var sayarlar. Böylece hiçbir yönetim ve kuvvet olmadan, yani; ihsanların arzularını ve dizginsiz atılımlarını

90 Spinoza, *Etika*, IV, 32. Önerme, s. 197.

91 Spinoza, a.g.y., IV, 33. Önerme, s. 197.

92 Spinoza, *Theologisch-politischer Traktat*, s. 62.

engelleyen, durduran yasalar bulunmadan hiçbir toplumun kurulamayacağı ortaya çıkar»⁹³. İnsanın ahlâklı yaşaması, varlığını sürdürebilmesi, esenliği için toplumun varlığı zorunludur ve kişiler ister ahlâklı olsunlar, ister olmasınlar ona mutlaka, şöyle ya da böyle uyarlar. «Bütün bir toplumun ya da devletin amacı (söylediklerimde ortaya çıktığı ve göstereceğim gibi) yaşamın rahat ve güvenilir kılınmasıdır. Bir devlet yalnızca her kişinin kendini bağımlı görüp-duyduğu ile vardır. Bir toplumu oluşturan tüm üyeler bu yasalardan kurtulmak istedikleri zaman, toplum çözülür, devlet yıkılır»⁹⁴.

Toplumun, devletin varlığı insanların varlıklarını güven içinde sürdürmeleri gibi bir kayguya dayanmaz. Devletin görevi ya da toplumsal yaşama insanın erdemliliğini bütünleyip pekeştirip, geliştirmesi içindir. Kişinin güvenliği erdemli bir yaşamada anlam kazanır. Çünkü «insanlara herşeyden önce yararlı olan sıkı dostluğa dayalı, kenetlenmiş bir toplumsal yaşamdır»⁹⁵. Bu insanın özgürlüğüyle de bağıntılıdır. «Aklın yönetimindeki insan, kendi başına eylediği yalnız yaşamundakinden daha özgür olarak ortak kararlar uyarınca eylediği devlette yaşar»⁹⁶. Birbaşına olan insan ne özgürdür ne de ahlâklı. Bunlar ancak başka insanlarla beraber olunca ortaya çıkarlar.

Spinoza'ya göre insanın iki yaşama durumu var : Doğadaki yaşama durumu ve insanın toplumsal ya da uygar yaşama durumu. İkel yaşama denilebilecek olan doğal durumdan toplu yaşamaya devlet düzenine geçişle çıkılır. «Kendi yasaları ve kendini koruma kuvveti ile kendi var oluşunu belirleyen bir topluluğa devlet denir, onun hakkı ile korunanlara da vatandaş adı verilir. Herkesin uygun görmesiyle iyi ya da kötü olacak bir şeyin doğal durumda bulunmadığı buradan hareketle kolayca anlaşılır. Çünkü doğal durumda bulunan her kişi yalnız ve ancak kendi özel yaşamını sürecektir, neyin iyi, neyin kötü olduğuna yalnızca kendi yararının bakış açısından, kendi duygulanışlarına göre karar verecektir. Çünkü onu başkalarını da dikkate almaya zorlayan hiçbir yasa yoktur. Bu ne-

93 Spinoza, *Theologisch-politischer Traktat*, s. 99.

94 Spinoza, a.g.y., s. 63-64.

95 Spinoza, *Etika*, IV, Ek, 12. Ana madde, s. 237.

96 Spinoza, a.g.y., IV, 73. Önerme, s. 233.

denle doğal durumda suç (günah) düşünülemez. Bu ancak uygar durumda sözkonusudur. Çünkü orada neyin iyi ve neyin kötü olduğunda her kişi ortak bir karara varmıştır ve her kişi devlete uyar. Şimdi buna göre suç (bir yasaya veya anlaşmaya) uymamadan başka bir şey değildir ve suç işleyen de yalnızca devletin hukuku uyarınca cezalandırılır. Buna karşın (yasaya) uyma, uygar kişiyi meziyetli kılar, çünkü o böylelikle devletin çıkarlarından yararlanmaya değer bulunur. Doğal durumda ise bir ortak anlaşmaya göre hiç kimse herhangi bir şeyin efendisi değildir. Doğada şuna ya da buna ait olan bir şeyden söz edilemez; herşey herkesindir. Bu nedenle de doğal durumda herkese onların olanı veren ya da birine ait olanı onun için çekip alan bir istenç düşünülemez, yani; doğal durumda haklı veya haksız denilebilecek hiçbirşey yoktur. Oysa toplumsal durumda ortak yapı ile neyin kime ait olduğuna karar verilmiştir. Buradan şu anlaşılır, haklılık ya da haksızlık, suç ya da meziyet ruhun doğasını açıklayan meziyetler değil, dışsal kavramlardır»⁹⁷. Böyle bir ahlâk ise zorlamalı, dıştan bir ahlâktır. Oysa ahlâkın içten olması gerekir: korkuya, daha kötüsünden korktuğu için daha az zarar verene uyma değil, akıl ile, kendi doğasına bağlanarak, onun zorunluluğu ile eyleyerek, iyi olanı yapmadır. *Spinoza zorlamaya dayanan bir yaşama biçimine karşıdır. İnsanlar zorunluluğa uyacaklar ama kendi istekleriyle, akıl buyurduğu için, yani içten gelen bir yönelişle. İnsanların zorlamayla iyi, dürüst, namushu oldukları bir toplumda özgürlükten ve dolayısıyla ahlâktan söz edilemez. Bu durum toplumsal yaşam insanlardan büyük özveriler ister. İnsan özgürlüğünün kaynağı olan mutlak zorunluluğa bağlanıp, ona göre eyleyerek, doğayla ve insanlarla bütünleşip uyumlu, mutlu bir yaşam gözönünde bulundurulunca, bu denli özveriye değer. Özgürlükde, mutlulukda böyle bir yaşamadadır.*

10. Özgürlük

Spinoza'nın ahlâk anlayışının en büyük, en temel amacı insanın özgürlüğünü kurtarmaktır. Diyebiliriz ki, ahlâkının buraya dek gördüğümüz başlıca kavramlarıyla, özgürlük bağlamında değineceklerimiz ve son olarak ele alacağımız mutluluk, hepsi özgürlük yöre-

97 Spinoza, *Etika*, IV, 37. Önermeye 2. Düşünceler, s. 206.

sinde, onunla zorunlu bir bağlamda yer alırlar. Tutarlı ve iyi yaşamak istenince, yaşamak zorlaşır. Çünkü, insan güzel ve ender olanın ardına düşmüştür. Eğer onu elde etmek istiyorsa bedelini de ödemek zorundadır. Özgür olmanın bedeli, olağan, günlük yaşamamızdan ayrı bir yaşamaya girmektir. Burada içuzuru ve sevinç ile gerekli olan yapılırsa karşılığı özgürlük ve bununla gelen mutluluk olacaktır. Böyle yaşamak akla dayandır. Spinoza görüşünden akıl kaldırdığı zaman ahlâk da, özgürlük de, İnsana yarasır yaşama da kalmaz: Herşey akılla elde edilir. «Artık özgür olma biçiminin ve özgürlüğe götüren yolun sözkonusu olduğu *Etika*'nın bir başka bölümüne geçiyorum. Bu bölümde aklım gücünden söz edeceğim. Akılın duygulanımlar karşısında ne yapabileceğini ve ruhun özgürlüğü ile yüce mutluluğu göstereceğim. Böylece bilge kişinin bilmeyenden ne denli daha güçlü olduğunu göreceğiz»⁹⁸.

Spinoza felsefesinde herşey gibi özgürlük de tanrıdadır ve tanrıdadır. İnsanın özgürlüğü ise bir tür katılmadır. Bu nedenle mutlak özgürlük yalnızca tanrının özgürlüğüdür. «Yalnız kendi özel doğası nedeniyle var olan ve etkinliği için kendisi karar verip gerçekleştiren şey özgürdür...»⁹⁹ Tanımı bir başka biçimde şöyle söylenebiliriz: Kendi doğasına dayanarak var olan ve tüm eylemlerinde tek neden olarak kendisi bulunan varlık özgürdür. Bu varlık tanrıdır. Çünkü tanrıdan başka her şey bir başka nedenle var olmuştur ve var olmaktadır. Etkinliği de yine başka şeylerle bağımlıdır. «Biz ancak dışımızda ya da içimizde olup-biten birşeyin upuygun nedeni olduğumuz zaman etkin oluruz, yani; (önceki tanım uyarınca) doğamızdan çıkan ve dışımızda ya da içimizde olan birşey yalnızca doğamız ile açık ve seçik olarak bilinebiliyorsa, biz etkin oluruz. Buna karşın bizde olup biten ya da doğamızdan çıkan bir şeyin tikel nedeni olduğumuz zaman edilginiz»¹⁰⁰.

Tanrı mutlak olarak özgür olduğuna göre, tanrı mutlak olarak etkindir. Etkinlik ise upuygun idelere göre olasıdır. Öyle ise tanrı herşeyin upuygun idelerine sahip, mutlak olarak iyi ve erdemlidir. Böyle bir tanrının kötülük yapması olanaksızdır. Çünkü edilginlik,

98 Spinoza, *Etika*, V. Kitap, Önsöz, s. 242.

99 Spinoza, *Etika*, I. Kitap, 7. Tanım, s. 2.

100 Spinoza, *Etika*, II. Kitap, 2. Tanım, s. 100.

etkinlikle, yetkinlikle, iyi ve erdem ile bağdaşmaz. Yine de şöyle düşünülebilir : Tanrı mutlak olarak özgürdür, öyle ise istediğini yapabilir, öyle ise neden kötülük de yapamazın?

«Ve mutlak olarak özgürce var olan tanrı aynı biçimde zorunlulukla düşünür ve eyler, yani; doğasının zorunluluğundan var olur. Kuşku yok ki tanrı var olduğu özgürlükle eyler»¹⁰¹. Tanrı kendi başına değildir, o da bağımlıdır: Tanrı *tanrı* olmaya, kendisinden zorunlulukla vardır ve bu nedenle de özgürdür, çünkü o yalnızca kendi doğasının zorunluluğundan varolmuştur. Tanrı özgür bir biçimde kendini ve genellikle herşeyi kavrar. Çünkü onun kavradığı herşey yalnızca onun doğasından çıkar»¹⁰². *Tanrı kendisiyle gelişmez. Bu ilkin onun tanrı oluşuna aykırıdır. Kendisiyle, kendi başına var olan tanrı kendi sonsuz, öncesiz-sonrasız, zorunlu doğasıyla var oluşunu sürdürür. Varlığı zorunluluğu olur. O zorunluluğun dışına çıkması için o zorunlu bağlamın dışı ve dışındaki bir şeyin olacağı sözkonusu olmalıdır. Sonsuzu kuşatan için böyle bir olanak düşünülemez, yoktur. O nedenle tanrı birdir, biriciktir, mutlak olarak zorunludur ve özgürdür. Mutlak olarak özgür olan, mutlak olarak iyidir. Kötü olamaz.*

Tanrı kendi zorunluluğunu doğada yani, etkinliğinde ortaya kor. Tanrı ya da doğa deyimini kullanması, Spinoza anlayışında tanrının etkinliğini belirtmektedir. Tek başına bir tanrı bu etkinliği çağrıştırmaz da, vermez de. *Tanrının kendini gerçekleştirdiği doğa da tanrının özü gereği iyi olmak zorundadır. Çünkü etkin olmak, iyi ile edülgünlük kötü ile birliktedir. Uyuygun ide ve etkin olma, tanım gereği, zorunlulukla iyi olmayı getirir. Tanrı bu nedenle iyidir. İçinde yaşadığımız ve bir modusu olarak bulunduğumuz dünya bu nedenle iyi bir dünyadır. Bu dünyada özgür olmak isteyen, yani iyi, yetkin ve eremli yaşamak isteyen insan için bir tek yol vardır, mutlak olarak iyi, yetkin özgür olana uygun olarak yaşamak.*

İnsanlar başka biçimlerde özgür olduklarını sanabilirler, Spinoza'ya göre bu kesin olarak yanlımadır. «İnsanlar kendilerini özgür sandıkları zaman yanılırlar. Bu kaniya onlar davranışlarını belirleyen nedenin bilgisine sahip olmadan, eylemleri üstüne bir bi-

101 Spinoza, *Abhandlung vom Staate*, s. 62-63.

102 Spinoza, *Briefwechsel*, s. 235-236.

lince sahibolmayla varırlar. Öyleyse özgürlüklerinin idesi eylemlerinin hiçbir nedenini bilmemelerine dayanıyor»¹⁰³, «Eğer insan özgürlüğü arzularının başıboşluğunda ve özgür olmamayı (tutsaklık) da aklın egemenliğinde bulmuş olsaydı buna söyleyecek hiçbirşeyim olmazdı»¹⁰⁴. İnsan özgürlüğünün koşulu da tanrı özgürlüğünde olduğu gibi, zorunluluğa bağlanmaktır. Tanrı kendi doğasının zorunluluğuna uyduğu için özgürdür. İnsan ise bir modus olarak özvarlığında tanrısal olan bulunduğu için, ona yönelip, ona uyarak, onunla tanrısal zorunluluğa, tüm doğaya açıldığı zaman özgürdür. Bu da insandan bir yöneliş ister. Aynı bir deyişle insan özgürlüğünü yaratmak zorundadır.

İnsan özgür yaratılsaydı ne olurdu?

«İnsanlar özgür doğsalardı, özgür oldukları sürede iyi ve kötü üstüne hiçbir kavram oluşturmazlardı»¹⁰⁵. *Özgür doğan insanın ahlâklık olmasına da gerek yok. Çünkü, tanımı gereği özgür doğan insan, doğuşuyla hem iyidir, hem etkindir, yetkindir, güçlüdür, erdemlidir. Ahlâk da bunlarla kurulduğuna göre ahlâklık olması gerekmez.* Fakat burada belirlenen yalnızca tanrıdır. Tanrı var oluşuyla bu özelliklere zorunlu olarak sahiptir. Öyle ise yaradılıştan özgürlük insana özgür olamaz. *İnsan uğraş vermek, yaşamasının değerini oluşturup, yaratmak zorundadır.* Bu nedenle olup-biten her şey karşısında hep uyanık kalmak, karar vermek, etkin olmak ne rastlantısallıkta, ne de öylesine davranmadadır, ama özgürlük onaylamanın veya yadsımanın bir modusundadır. Öyle ki, biz ne denli özgürsek, birşeyi rastgele onaylamamız ya da yadsımanız o denli az olmaktadır»¹⁰⁶. İnsan bu durumda ya özgür olacaktır ya da, köle. İnsanın özgürlüğü kolayca elde edilen türden de değildir; uğraş ister, güç ister. *Özgür insan kendi var oluşunu, yani; özvarlığını, yani; kendini gerçekleştiren İnsandır* ; Kendine egemendir, tutarlı yaşar. «Bir insanın özgür olduğunu ne denli düşünürsek, o zorunluluğa bağlı ve ruhu da güçlü olduğu için, bu durumdan o denli çok hoşlanırız.

103 Spinoza, *Etika*, II. Kitap, 35. Önermeye Dilşünceler, s. 75-76.

104 Spinoza, *Abhandlung von Staate*, s. 68.

105 Spinoza, *Etika*, IV. Kitap, 68. Önerme, s. 229.

106 Spinoza, *Briefwechsel*, 21. Mektup, s. 110.

Özgürlük ve rastlantıaalbği birbirine karıştırmayan her kişi bende bu duyguyu uyandırır. Çünkü özgürlük yeterlik ya da yetkinliktir. Bir yetersizüğe insanı çeken şey, onun özgürlüğünü durdurabilir. Bu nedenle insan var olması veya akımı kullanmaması bakımından özgür diye adlandırılmaz. Fakat varolma gücü bulunması ve insan doğasının yasalarına uygun eylemesi bakımından da ona özgür denir»¹⁰⁷.

İnsanın duygulanımları üstüne mutlak bir egemenliği olmadığından ¹⁰⁸ özgürlük insanın çabalarıyla ulaştığı bir durum değil, insanın çabalarıyla sürekli yarattığı ve her seferinde yeniden, daha başka ve daha yetkin olarak yaratması gereken bir yaşama durumudur. Özgür yaşamaya, duygulanımların kolay, çekici ama olumsuz götürmeyen etkisinde kolayca kalındığı için, doğallıkla girilemez. İnsanın, duygulanımların boyunduruğuna her girişi bir tutsıklık, her özgür oluşu da bir kurtuluşur. Kurtuluşun birbirine sımsıkı bağlı iki yanı var: Bir yanıyla kendi özvarlığı temelinde doğanın genel düzenine, şeylerin özünü kavrayarak ulaşmasıdır kurtuluş; bilinçtir, bilgidir, diğer yandan, tutkulardan, rastlantısallıklardan, olumsuzdan olabildiğince uzaklaşmaktır. «Ruh şeyleri ikinci ve üçüncü tür bilgi bağlamında ne denli çok kavransa kötü olan duygulanımların etkisinde o denli az kalır ve ölümden o denli az korkar»¹⁰⁹. Özgür insan aklının egemenliğinde iyi olam ister. İyi eylemek ise var oluşu sürekllice geliştirerek sürdürmektir. Yaşamın içinde, yaşamayla övür olarak yaşayanlar için ölüm uzak bir düşüncedir. «Özgür insan hiçbir şeyi ölümden daha az düşünmez. Onun bilgeliği ölüme değil, yaşamaya değgin bir derin düşünmedir»¹¹⁰.

Spinoza felsefesinde özgür olmak, insana özgü yaşamak için zorunlu bir yeterlik durumu olduğuna göre, özgür olmanın belli başlı yanları nelerdir ya da özgür insanın başlıca özellikleri nelerdir?

107 Spinoza, *Abhandlung von Staate*, s. 62-63.

108 Spinoza, *Etika*, V. Kitap, Önsöz, s. 243.

109 Spinoza, *Etika*, V. Kitap, 38. Önerme, s. 270.

110 Spinoza, *Etika*, IV, Kitap, 67. Önerme, s. 299.

1. *Özgür İnsan kendini akılla yöneten Insandır*

«Tüm yapıp-etmelerde edilginlik olan duygulanımla belirlenmeden önce akla göre belirlenebiliriz»¹¹¹. Bir davranış belirsiz, açık ve seçik olmayan tasarımlara dayanabileceği gibi akla, belirgin, açık ve seçik düşüncelere de dayanabilir. Her ikisinde de hareket vardır. Fakat akıl işe karışınca kötüye dönük davranışı onaylamaz, ve o engellenir.

2. *Özgür İnsan doğasına göre eyleyen Insandır.*

«Akla dayanarak eylemek kendi başına gözününe alındığında doğamızın zorunluluğundan çıkan davranışları yapmaktan başka birşey değildir»¹¹². Doğanın genel, zorunlu düzeninin bir ögesi olan insan doğası zorunlulukla iyidir. Özvarlığı bakımından tanrı ile özdeş olan insan doğasına uyma, tanrısal bağlama girme değildir. Özgürlüğün alanı bu tanrısal bağlamdır.

3. *Özgür İnsan zorunluluğa katılan Insandır.*

Aklın buyruğuna girmek, akim kendisine uyup, ona göre eylediği doğanın zorunluluğuna girmektir. Zorunluluğu nedenselliğe dayanan doğanın düzeni birdir, biriciktir. Başka bir doğa düzeni yoktur ve olamaz. Eğer olsaydı onun ve bunun sonucu olduğu bir başka, ama bir ve biricik doğa düzeninin bulunması gerekecekti. Akıl özgürlük yolunda, doğanın bu düzenine katılır. Zu zorunlu bir düzendir. Akıl zorunluluğa katılır ve özgürlük sağlanmış olur.

4. *Özgür İnsan kendini, kendi gücünü tanıyan Insandır.*

Akıl önce insanın kendini tanımasına yarar. İnsanın kendisi, insanın doğasıdır. İnsan kendi doğasını bilir ilkin ve doğanı genel düzenine kendi doğasından kalkarak girer. Bu nedenle İnsanın kendini bilmesi gerekir. Kendi doğası üstüne doğru bilgisi olan kendi gerçeğini kavrar ve bu insan kendi gücünü görmüş olur. *Kendi gü-*

111 Spinoza, a.g.y., IV. Kitap, 59. Önerme, s. 222.

112 Spinoza, a.g.y., IV. Kitap, 59. Önerme Kanıtı, s. 222.

cünü gözönüne alan insan sevinç duyar. İnsan gücünü akılla temellendirice de içhuzuruna ulaşır. O zaman tüm etkinliğinin bu, kendine ilişkin apaçık bilgiye dayandığı daha iyi kavram ve kendisiyle dayanışmaya, yani; kendine egemen olmaya daha çok istek duyar. Kendine egemen olma, kendisiyle bütünleşme insanı akılla daha çok eylemeye götürür. Başlangıç insanın kendisidir. Kendini bilmeyen hiçbirseyi bilemez. Burada Sokrates, Stoa anlayışı, Epikuros üzerinden gelen bir düşünce Spinoza görüşünde yeniden ortaya çıkmaktadır. İnsanın kendisi, başka insanlara ve başka şeylere, onları tanımaya açılan en elverişli, hata tek kapıdır. İnsan ilkin kendi doğasının zorunluluğuna uyacaktır. Bundan sonra büyük düzene ulaşabilir. Öyle ise özgürlüğün ilk adımı insanın kendine doğru olacaktır.

5. *Özgür İnsan, arzusu akıldan türeyen İnsandır.*

Özgür insan aklın buyruğundaydı. Öyle ise onun arzuları akim uyduğu doğasından ve doğadan kaynaklanır. Doğasından arzularını devşiren insan ile arzuları akıldan türeyen insan ve özgür insan ve aynıdır.

Böyle bir insan iyi olana doğrudan ulaşır. «Akıldan doğan arzu ile dolaysızca iyi olanı izlerken, dolayısıyla kötüden kaçınırsınız»¹¹³. Bu insan hem kötüden, hem de aşırılıktan uzak olur. Gerçekte aşırılık kötülüğün önemli dayanaklarından biridir. Çünkü «akıldan türeyen arzunun aşırılığı yoktur»¹¹⁴.

6. *Özgür İnsan kötüde iyiye, daha iyiye dönük olan İnsandır.*

Spinoza kötünün kaçınılmazlığını gözardı etmiyor. Kötü hep vardır ve onun süreklince yenilmesi gerekir. Herhangi bir konumda kötü olabiliriz. Kişiye burada düşen iyi olana yönelmektir. İyi ise yetmez. Daha iyiye yönelerek sürekli gelişen bir yaşama çizgisinde bulunmak gerekmektedir.

113 Spinoza, *Etika*, IV. Kitap, 63. Önerme vargısı, s. 227.

114 Spinoza, *Etika*, IV. Kitap, 61. Önerme, s. 224.

7. *Özgür İnsan geleceğe dönük Insandır.*

Dinamik bir yaşama yolu önermektedir Spinoza. Daha büyük iyiye ve hep daha ilerisine yönelik yaşayan insan, gelişme içindedir. *Kişinin kendini aklın buyruğuna bırakması ile kendini gelişmeye bırakması arasında hiçbir ayrılık yok.* Gelişme böylece her bakımdan sağlanır; yetkinlikte, yeterlikte, güçlülükte, etkinlikte, erdemlilikte gelişme durmadan sürer. İnsan bu tutumuyla doğanın yetkin varlığında ilerler ve yaşama budur: hep gelişen, durup-gerilemeyen, sürekli atılım içinde olan bir gerçekleşme sürecidir. Bu süreç içinde insan özgürlüğünü de sürekli olarak geliştirir, özgürlüğünü sürekli olarak yaratır.

8. *Özgür İnsan yaşamaya bağlı olan Insandır.*

Yaşama rahatça akıp gelişmez. Yaşam belli güçlükleri, engelleri aşarak gelişen bir süreçtir. İnsanın var oluşunu ya da özvarlığını gerçekleştirmesi bu güçlüklerin yenilmesi ile olasıdır. İnsan bu zorlukları sonsuzca aşamaz. «İnsanın varoluşunda sürüp-gidişine neden olan kuvvet sınırlıdır ve dış nedenlerin gücü tarafından sonsuzca aşılmıştır»¹¹⁵. *Her şey kendisini ortadan kaldıracılabilecek pek çok güç ile karşı karşıyadır ve yaşamak herbirinin varoluşunu sürdürmek ya da özvarlığını gerçekleştirmek için gösterdiği çabalardan doğan uğraş, didinme, savaştır.* İşte bu savaşta bir modusu kendi gerçekliğini ortaya koyabilmesi için yaşama ya da doğaya bağlı olması gerekir. Çünkü gerçek güç oradan devşirilebilir ancak. İnsanın da yaşamını özgürce sürdürebilmesi için yaşamaya bağlı olmaktan başka hiçbir şey düşünmemesi gerekir. «Özgür insan hiçbir şeyi ölümden daha az düşünmez. Onun bilgeliği ölümden değil, yaşamaya değgin bir derin düşünmededir»¹¹⁶.

9. *Özgür İnsan özgür İnsanlarla bütünleşen Insandır.*

Aklına göre eyleyen doğanın zorunluluğuna göre eyleyler. Doğanın tüm İnsanlar için ortakdır. Böylece aklına göre eyleyen, yani

115 Spinoza, *Etika*, IV. Kitap, 3. Önerme, s. 178.

116 Spinoza, *Etika*, IV. Kitap, 67. Önerme, s. 229.

özgürce eyleyen insanlar aynı temele dayanarak bütünleşirler. Bu bütünleşmede her insan yine kendisi olarak vardır, kendisi olarak yaşar. Fakat akılla yaşadığı, kendi doğasının düzeninden doğanın genel düzenine uzanarak yaşadığı için ilkece, değerce, tutumca aynı temele dayanan bir yaşamada insanlar arasındaki en sağlam birliktelik kurulur. «Yalnız özgür İnsanlar birbirlerine en yüksek düzeyde minnettarlık duyarlar»¹¹⁷. *Burada artık kuru bir bütünlük değil, dostluk vardır. Dostluk kendi özgür yaşamını sürdürenlerin birlikteliği, dayanışması, akıl temelli bütünlüğüdür.*

10. *Özgür İnsan toplumda, toplumla yaşayan Insandır.*

Spinoza'ya göre aklın rehberliğinde yaşayan insan kendisi için ne isterse, başkaları için de ister ve akla dayanarak iyilik yapmak, iyilik yapmayı artırır. Bunlar İnsanları birarada yaşamaya yönelten önemli etmenlerdir. Öyle ise aklın egemenliğinde yaşayan insan bir yandan kendisi olarak yaşar, bir yandan da başka insanlarla zorunlu bir bütünlüğü, beraberliği vardır. Başka insanlarla uyumlu bir bağlamda yaşamak özgür insanın özgürlüğünü tamamlayan bir yandır.

Bütün bu özelliklerin taşıyıcısı olan insan, Spinoza anlayışına göre mutlu olan insandır.

11. *Mutluluk*

Spinoza görüşünde iyi olan her şey bilmeye ve bilgiye dayandığı için, bunun dışında bir mutluluk düşünülmez. *Akl ile kendi doğasının uygun bilgisine ulaşan kişinin duyduğu özgüven ve güç, kendini yeniden ve daha yetkince ortaya koyma istek ve eylemi ile yüce mutluluğun ilk basamaklarını oluştururlar.* Kişi bu yolda ilerledikçe doğanın genel ve zorunlu düzenine girer. Sonsuz mutluluğa ulaşılacak asil yer burasıdır. Burada kavranıp, bilinecek şeyler, yani; doğanın mutlak ve öncesiz-sonrasız düzeni sonsuz olduğu için etkinlik ve onunla gelecek mutluluk da sonsuz olacaktır. Artık bu bağlamda başlangıçtaki akıl bilgisi yetmez; insanın daha derinden, daha içten, daha özden kavramaya gereksinmesi vardır. «Ruhun en

117 Spinoza, *Etika*, IV. Kitap, 71. Önerme, s. 232.

yüksek çabası ve en yüksek eylemi şeyleri bilginin üçüncü türünde kavramaktır»¹¹⁸. Böylece «Ruhun verilebilecek en yüksek mutluluğu bu üçüncü tür bilgiden doğar»¹¹⁹. Burada şeyler artık tanrısal bağlamda kavranılmaktadırlar; insan yalnızca şeylerin değil, kendisinin de tanrısal bağlamda bulunduğunu anlar ve böylece her şey sonsuzluk içinde, yani; zamana aşkın özleriyle kavranmış olur.

«Üçüncü bilgi türü bağlamında kavradığımız şeylerden haz duyarız ve bu hazza neden olarak tanrı idesi eşük eder. — Bilginin üçüncü türünden zorunlu olarak tanrıya yönelik tinsel sevgi doğar. Çünkü bilginin bu türünden doğan sevince neden olarak tanrı idesi eşlik eder, yani; tanrıya duyulan sevgi, onu burada olarak tasarlamamız bakımından değil, tanrıyı öncesiz — sonrasız kavramamız bakımındandır ve işte bu tanrıya duyulan tinsel sevgidir»¹²⁰. *Böylece sevgi bilerek, anlayıp kavrayarak bir yöneliş oluyor. Tanrıya sevmenin, onun düzenini anlayıp, ona katılmaktan başka bir yolu bulunmuyor.* Bu yol mutluluğun da biricik yolu. «En büyük mutluluğumuzun tanrıya duyulan sevgide bulunduğunu ve belirtildiği gibi böyle bir sevginin zorunlu olarak tanrı bilgisinden çıktığı gözönünde bulundurulursa, her kişi bunu kolayca anlar»¹²¹. Burada insan ve tanrı arasında bir karşılıklılık ortaya çıkmakta. Tanrı insanı, o kendisinde öncesiz-sonrasızca özü bulunan bir modusu olarak severken, insan da tanrıyı, kendi varlığının ve özünün en derindeki nedenine ve iyi, mutlu, güçlü, erdemli yaşaması bakımından öncesiz-sonrasızlık düzeyinde bir tür ona, yani; doğaya katılmakla sevmektedir¹²².

Yüce mutluluğa herşeyi özü ile bütün içinde, bütünle beraber kavrama olan sezgi bilgisiyle ulaşılır. Öyle ise yüce mutluluğa her insanın ulaşması beklenemez. İnsanın gücü, yani; erdemi, yani; etkinlikleri, yani; özgürlüğü ulaştığı mutluluk düzeyini belirler. «İnsanın yüce ya da sonsuz mutluluğu herşeyden önce zihin ve akıl gücünü olabildiğince yetkinleştirmesiyle, bu yararlı edimle olmasıdır. Çünkü insanın mutluluğu kişinin kendisinden hoşnut olması ve iç

118 Spinoza, *Etika*, V. Kitap, 25. Önerme, s. 263.

119 Spinoza, *Etika*, V. Kitap, 27. Önerme, s. 263.

120 Spinoza, *Etika*, V. Kitap, 32. Önerme ve vargısı, s. 267.

121 Spinoza, *Briefwechsels*, s. 107.

122 Spinoza, *Etika*, V. Kitap, 36. Önerme vargısı, s. 269

huzurundan başka ne olabilir ki! Bu da tanrıya değgin sezginin bilgisinden doğar»¹²³. Tanrıyı sevmek bir güç ister; aklını kullanma, upuygun bilgilerle eyleme gücü. Kişi ruhun rastgele duygulanımlarına, tutkularına egemen oldukça güçlenir. «Ruh gücü elverdiği ölçüde bedenın etki gücünü arttıran veya destekleyen şeyleri tasarlamaya çalışır»¹²⁴.

Ruh başka şeylerle sevinç duymaz mı, sözgelimi, hırsları peşinden koşanlar; elde ettikçe daha çoğunu isteyenler, kin ve nefret duydukları insanlara kötülük yapanlar ve benzerleri bu işleri yaparlarken bir haz duymazlar mı? Daha masum bir örnekle, ünlü biri olmak için çırpman ve bu yolda kötü sayılacak işler yapmadan belli bir üne ulaşan mutlu olmaz mı?

Spinoza'ya göre bütün bunlar edilginliktir. Kişi birşeyler yapmaktadır ama tutkularının buyruğunda yapmaktadır. Bir kölenin köleliğinin gerektirdiği işlere özgür etkinlikler denilemez. Köle ancak köleliğe aykırı işlere girdiğinde özgürce eylemektedir. Kölenin tüm yapıp-etmeleri insan olarak kendine ve doğaya aykırıdır. Hangi köle kölelikten haz duyarak, kölece yaşamasında kendine özgü olabilir. Bu nedenle ister kötülük veren bir çizgide olsun, isterse de masumca olsun, her edilginlik, haz verse bile mutluluk sağlamaz. «Tek tek her insanın gerçek mutluluğu ve hakikat olan sonsuz mutluluğu yalnızca kişinin iyi olana katılmasında, onu elde etmesinde bulunur... İnsanın gerçek mutluluğu ve hakikat olan sonsuz mutluluk yalnızca bilgelikte ve hakikatin bilgisinde bulunduğuna göre, kişi bilgeliğini, yani; kendi gerçek mutluluğunu diğerlerinden daha çok bildiği veya diğerlerinin hakikat olan bilgisi bulunmadığı için, bilgelikten başka hiçbir yolda aramaz»¹²⁵.

123 Spinoza, *Etika*, IV. Kitap, Ek. 4. Anamadde, s. 235.

124 Spinoza, *Etika*, III. Kitap, 12. Önerme, s. 111.

125 Spinoza, *Theologisch-politischer Traktat*, s. 58.